

Modern Kitab-ı Mukaddes Eleştirisinin Erken Dönem Habercisi Olarak Marcion: Harnack Sonrası Araştırmalar Bağlamında Bir Değerlendirme

Asim Duran

Dr., Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi (ROR ID: 04r0hn449)

İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Ordu University, Faculty of Theology, Department of Religious Studies

Ordu/Turkey

asimduran@odu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2153-8451

Marcion as an Ancient Forerunner of Modern Biblical Criticism: An Evaluation in the Context of Post-Harnackian Studies

Abstract

Modern researches, contrary to traditional beliefs, has shown that early period heretics had greater direct and indirect effects on the canonization of Christian scriptures and in the process of the separation of Christianity from Judaism. In this context, many studies that deal with the first three centuries of history of Christianity have brought to light historical figures that were somewhat ignored by the dominant Christian tradition. Also, these studies opened up for discussion some traditional theological assumptions about the place of these heretics in the formation of the Christian belief. Undoubtedly, Marcion (d. 160/161/165) has a special place among the names discussed in these studies. Because he was a person of influential active participants in the institutionalization process of early Christianity. He was also one of the first figures to form his holy canon by taking the initiative in a conscious theological stance. So, most scholars who dealing with the history of Christianity almost agree that Marcion was the first to collect an authoritative canon by set certain selections from the texts already known and accepted by a large part of the Messianic movement in the 2nd century AD. Thus, he was able to somewhat create a belief that was shaped around his own theology and had a permanent effect on her followers.

Nevertheless, traditional Christianity has an interesting silence about Marcion's precursor role in the formation of the Christian canon. Therefore, there is substantially silence about the methodology which he used in his search for the historical life of Jesus and Paul and in his critical studies of the scriptures. For example, Church fathers who were interested in the edition of the scriptures mostly ignored Marcion's influence in the canonization of the New Testament and did not prefer to cite him because he was a heretic. So, his place as a biblical critic has been abandoned to conscious silence by the Church for centuries. Undoubtedly, it was Adolf von

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism

Geliş/Received: 22 Mayıs/May 2020 | **Kabul/Accepted:** 01 Eylül/September 2020 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2020

Atıf/Cite as: Asim Duran, "Modern Kitab-ı Mukaddes Eleştirisinin Erken Dönem Habercisi Olarak Marcion: Harnack Sonrası Araştırmalar Bağlamında Bir Değerlendirme = Marcion as an Ancient Forerunner of Modern Biblical Criticism: An Evaluation in the Context of Post-Harnackian Studies", *Eskiyeeni* 41 (Eylül/September 2020), 461-489.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeeni.741615>

Copyright © Anadolu İlahiyat Akademisi/Anatolian Theological Academy, 06050, Ankara, Turkey | www.anilakademi.com

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Harnack (d. 1930) who pointed out the most important heretic of the second century as a biblical critic by removing him from a long silence for centuries. In the first quarter of the 20th century, Harnack's success was to both write the monography of Marcion and (to put it in S. Moll's words) was to convert this most important heretic of the 2nd century to a hero. Harnack, in his monography (Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott) first published in German in 1921, not only demonstrated Marcion's direct or indirect influence on the Christian canonical tradition but also determined the direction of critical studies and discussions in the following years. For this reason, studies on Marcion may be largely divided into two main fields so-called pre-Harnack and post-Harnack.

This paper is about Marcion's place as an ancient forerunner of modern biblical criticism in the context of post-Harnackian studies. In this context, our research aims to reveal possible aspects of the relationship between Marcion's critical method and the basic features of modern Biblical studies. We do not address some issues that are important about Marcion and his gnostic theology because of exceeding the scope of this article. But in this paper, we discuss various aspects of the theological and methodological background of Marcion's Old Testament criticism. Also, we try to explore how Marcion organized his New Testament canon and how it related to her Old Testament criticism. From this aspect, the study aims to show the influence of Marcion on modern critical studies in the context of post-Harnackian discusses. We also aim to contribute to the newly developing literature about Marcion in the Turkish-speaking world and to draw attention to his biblical theology in the academic field.

This article consists of four-part. In first part, we tried to show how Harnack made Marcion a forerunner of modern biblical criticism and biblical theology. In this context, we have drawn attention to some features of Marcion's biblical theology and textual criticism. And we discussed the main features of his theology which is centred on faith and salvation and we referred to some common grounds between Marcion's theology and modern biblical theology.

In the second part, the philosophical and theological background of Marcion's criticism of the scriptures is tried to be shown. Accordingly, we discussed Marcion's dualistic faith in god. We emphasized the connection between his dualistic faith of god and his understanding of scripture. As various researchers realized before, Marcion used the distinction between the just god (the god of the Jews), namely Demiurge, and the good God as the basis for the distinction between the Old Testament and the New Testament.

In the third part of the paper, Marcion's Old Testament criticism is treated. We tried to show that she approached the Old Testament as a manifestation of the Jewish god. So we argued that Marcion did not approach the Old Testament books as a problem of the source. Because he was not concerned with whether the authenticity of the Old Testament books. His main purpose was to separate Christianity from Jewish origins. Perhaps this was the important feature that distinguished him from modern biblical critics. Also, in this part, we gave some concrete examples of Marcion's Old Testament criticism.

In the final part, Marcion New Testament canon was addressed in the context of post-Harnack discussions. For this, firstly, we gave some essential pieces of information about *Evangelion* and *Apostolikon* which attributed to him. So, we tried to show that Marcion believed in the existence of an authentic Gospel. Secondly, we dealt with the connection of Marcion's canon with Luke. We discussed the connection of Marcion's New Testament canon with the Gospel of Luke especially in the context of the views of post-Harnackian researchers such as E. C. Blackman, J. Knox, U. Schmidt, G. Quisbel, M. Vinzent, S. Moll, D. Roth, J. Lieu, J. BeDuhn.

Keywords

History of Religion, Marcion, Bible, Biblical Criticism, Textual Criticism

Modern Kitab-ı Mukaddes Eleştirisinin Erken Dönem Habercisi Olarak Marcion: Harnack Sonrası Araştırmalar Bağlamında Bir Değerlendirme

Öz

Modern araştırmalar, Hıristiyan kutsal metinlerinin kanonlaşmasında ve Hıristiyanlığın Yahudilikten koparak bağımsız bir din olmasında erken dönem heretiklerinin doğrudan ve dolaylı tesirlerinin sanıldığından daha fazla olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda Hıristiyanlık tarihinin ilk üç yüzyılı konu edinen birçok araştırma, hâkim Hıristiyan geleneği tarafından bir şekilde göz ardı edilmiş tarihsel şahsiyetleri gün yüzüne çıkardı. Aynı zamanda bu çalışmalar, söz konusu heretiklerin Hıristiyan geleneğinin oluşumundaki yerleri hakkında bazı geleneksel teolojik kabulleri tartışmaya açtı. Kuşkusuz bu çalışmalarda ele alınan isimler arasında Sinoplu Marcion'un (öl. 160/161/165) özel yeri vardır. Çünkü o, erken dönem Hıristiyanlığın kurumsallaşma sürecindeki etkili aktif katılımcılardan biriydi. Aynı zamanda o, bilinçli bir teolojik duruş içinde inisiyatif alarak kendi kanonunu oluşturan ilk isimlerdendi. Öyle ki Hıristiyanlık tarihiyle ilgilenen araştırmacıların büyük bir kısmı, miladi 2. yüzyılda Mesihçi hareketin geneli tarafından hâlihazırda bilinen ve kabul edilen rivayetlerden belli seçkiler yaparak otoriter bir koleksiyon derleyen ilk kişinin Marcion olduğu konusunda neredeyse hemfikirlerdir. Böylece o, kendi teolojisi etrafında şekillenen bir inanç yaratmayı belli dereceye kadar başarabilmişti ve müntesipleri üzerinde uzun zaman kalıcı etki de yaratabilmişti.

Yine de geleneksel Hıristiyanlık, tüm bu reddiye literatürüne rağmen, ilginç bir biçimde Marcion'un Hıristiyan kanonunun oluşumundaki öncü rolü konusunda dikkat çeken bir sessizliğe sahiptir. Bu nedenle, onun İsa ile Pavlus'un gerçek yaşamını arayışında ve kutsal metne dair eleştirel faaliyetlerinde kullandığı metodoloji konusunda belli ölçüde sessizlik vardır. Örneğin, Hıristiyan ortodoksisinin erken dönem savunucularının çoğu, Marcion'un bir kutsal kitap eleştirmeni olarak yeri konusunda neredeyse kayda değer bir şey söylemezler. Kutsal metinlerin edisyonuyla ilgilenen Kilise babaları, Yeni Ahit'in derlenmesinde Marcion'un etkisini bazen görmezden geldiler ve bir *heretik* olduğu için ondan alıntı yapmayı tercih etmediler. Yine de onun bir kutsal kitap eleştirmeni olarak yeri, Kilise tarafından uzun yıllar bilinçli bir sessizliğe mahkûm edilmiştir. İkinci yüzyılın bu en önemli heretiğini, yüzyıllar boyunca uzun bir sessizlik içinden çıkararak onun bir kutsal kitap eleştirmeni olarak yerini baskın bir biçimde ortaya koyan isim kuşkusuz Adolf von Harnack (öl. 1930) olmuştur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Harnack'ın başarısı, hem Marcion hakkında müstakil bir çalışma yapması, hem de (S. Moll'un ifadesiyle söylersek) 2. yüzyılın bu en önemli heretiğini bir kahramana dönüştürmesiydi. İlk baskısı 1921 yılında Almanca yapılan *Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott* (Marcion: Yabancı Tanrı'nın İncili) isimli monografisiyle Harnack, Marcion'un Hıristiyan geleneği üzerindeki doğrudan veya dolaylı tesirini göstermekle kalmadı; aynı zamanda kendinden sonraki eleştirel çalışmaların ve tartışmaların yönünü de tayin etti. Bu yüzden Marcion'a dair yapılan çalışmalar büyük oranda Harnack öncesi ve Harnack sonrası diye iki ana çizgiye ayrılmıştır.

Bu makale Marcion'un bir kutsal kitap eleştirmeni olarak öncü kişiliğini konu edinmektedir. Bununla ilgili olarak araştırmamız, Marcion'un eleştirel yöntemi ile modern Kitab-ı Mukaddes eleştirilerinin temel hususiyetleri arasındaki ilişkinin muhtemel yönlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makalede, Marcion ve onun teolojisi konusunda önemli olan, fakat bu yazının kapsamını aşan bazı konulara değinilmemiştir. Örneğin, Marcion'un teolojisinin gnostik yönleri kapsam dışı bırakılmıştır. Daha ziyade bu çalışmada, Marcion'un Eski Ahit eleştirisinin teolojik ve metodolojik arka planının çeşitli yönleri tartışılmaktadır. Ayrıca

onun kendi Yeni Ahit kanonunu oluştururken ne tür bir eleştirel zeminden hareket ettiği ve bunun Eski Ahit eleştirisiyle ilişkisi sorgulanmaktadır. Böylece Marcion'un eleştirel yönteminin modern kutsal kitap eleştirileri ile muhtemel bağları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu da daha çok Adolf Harnack sonrası modern bazı tartışmalarla sınırlandırılmıştır. Bu yönüyle çalışma, Marcion'un bir kutsal metin eleştirmeni olarak öncü kişiliğini ve onun kendinden sonraki eleştirel çalışmalar üzerindeki tesirini göstermeyi hedeflemektedir. Ayrıca, Türkçe kaynaklar bakımından henüz yetersiz olan Marcion hakkındaki literatüre katkı sunmak ve onun kutsal kitap anlayışına yönelik akademik bir ilgi oluşturmak da bu makalenin amaçları arasındadır.

Çalışma dört başlıktan oluşmaktadır. İlk başlık altında Harnack'ın Marcion'u modern kutsal kitap eleştirisinin nasıl bir öncüsü haline getirdiği gösterilmeye çalışıldı. Bu bağlamda onun kutsal kitap teolojisi ile metin eleştirisinin bazı özelliklerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Marcion'un iman ve kurtuluşu merkeze alan teolojisinin ana özellikleri tartışılarak onun teolojik tutumu ile modern kutsal kitap teolojileri arasındaki ortak noktalara değinildi.

İkinci başlıkta ise Marcion'un kutsal kitap eleştirisinin felsefi ve teolojik arka planı gösterilmeye çalışıldı. Onun düalist tanrı anlayışı ile kutsal kitaba yaklaşımı arasındaki derin bağa dikkat çekildi. Örneğin İyi Tanrı ile Kötü, Yaratıcı Tanrı arasındaki ayrımın, Eski ve Yeni Ahit arasındaki ayrıma doğru nasıl genişletildiği gösterilmeye çalışıldı.

Üçüncü başlık altında Marcion'un Eski Ahit eleştiri ele alındı. Onun eski Ahit'e Yahudi tanrısının bir tezahürü olarak yaklaştığı gösterilmeye çalışıldı. Bu yüzden makale boyunca Marcion'un Eski Ahit metinlerine bir kaynak sorunu olarak yaklaşmadığını iddia edilmiştir. Dahası onun Eski Ahit'in otantik olup olmaması sorunuyla ilgilenmediği varsayılmıştır. Belki de onu modern kutsal kitap eleştirmenlerinden ayıran en önemli hususiyet de buydu. Ayrıca bu başlık altında Marcion'un Eski Ahit eleştirisine dair bazı somut örneklere yer verilmiştir.

Son başlıkta ise Marcion'un Yeni Ahit kanonu Harnack sonrası tartışmalar bağlamında ele alındı. Onun *Evangelion* ve *Apostolikon*'u hakkında temel bilgiler verildi. Böylece Marcion'un hakiki bir İncil'in varlığına inandığı gösterilmeye çalışıldı. Nihayet Marcion'un Yeni Ahit kanonunun Luka İncili ile ilişkisi E. C. Blackman, J. Knox, U. Schmidt, G. Quisbel, M. Vinzent, S. Moll, D. Roth, J. Lieu, J. BeDuhn gibi Harnack sonrası araştırmacıların teorileri etrafında tartışıldı.

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi, Marcion, Kitab-ı Mukaddes, Kitab-ı Mukaddes Eleştirisi, Metin Eleştirisi

Giriş

Kitab-ı Mukaddes'in kanonlaşma sürecine ve metinsel yapısına dair geleneksel varsayımlar, modern eleştirel çalışmaların tesiriyle yeniden biçimlenme yoluna girmiş-tir. Belki de bu sürecin araştırmacıları getirdiği en çarpıcı sonuçlarından biri, Hıristiyanlığın oluşumunda, örgütlenmesinde ve nihayet Yahudilikten koparak, bağımsız organize bir harekete dönüşmesinde erken dönem heretiklerinin doğrudan veya dolaylı tesirlerinin sanıldığından daha fazla olduğunun fark edilmesidir.¹ Bu bağlamda Hıristiyanlık tarihinin ilk üç yüzyılımı konu edinen birçok araştırma, hâkim Hıristiyan geleneği tarafından bir şekilde göz ardı edilmiş tarihsel şahsiyetleri gün yüzüne çıkarmıştır. Aynı zamanda bu çalışmalar, söz konusu heretiklerin Hıristiyan geleneğinin oluşumundaki yerleri hakkında bazı geleneksel teolojik kabulleri tartışmaya açmıştır.

¹ Hıristiyan kutsal kanonunun biçimlenmesinde 2. yüzyılın önemli heretiklerinin rolü konusunda kısa bilgiler için bk. Lee Martin McDonald, *The Origin of the Bible: A Guide for the Perplexed* (London - New York: T. & T. Clark, 2011), 155-173.

Kuşkusuz bu çalışmalarda ele alınan isimler arasında Sinoplu Marcion'un (öl. 160/161/165) özel yeri vardır.² Çünkü o, erken dönem Hıristiyanlığın kurumsallaşma sürecindeki etkili aktif katılımcılardan biridir. Aynı zamanda o, bilinçli bir teolojik duruş içinde inisiyatif alarak kendi kanonunu oluşturan ilk isimlerdendir. Öyle ki Hıristiyanlık tarihiyle ilgilenen araştırmacıların büyük bir kısmı, miladi 2. yüzyılda Mesihçi hareketin geneli tarafından hâlihazırda bilinen rivayetlerden belli seçkiler yaparak otoriter bir koleksiyon derleyen ilk kişinin Marcion olduğu konusunda neredeyse hemfikirdir.³ Böylece o, kendi teolojisi etrafında şekillenen bir inanç yaratmayı belli dereceye kadar başarabilmiştir ve müntesipleri üzerinde uzun zaman kalıcı etki de yaratabilmiştir.⁴ Zira 2. yüzyıldan sonra Marcion'un teolojik görüşlerinin, Suriye başta olmak üzere Hıristiyanlığın yayıldığı coğrafyada hızla ilerlemesi ve geniş bir taraftar kitlesine ulaşması bunu doğrulamaktadır.⁵ Bu yüzden Justin Martyr'den (öl. 165) itibaren Irenaeus (öl. 200/203), Hippolytus (öl. 235), Clement (öl. 215), Origen (öl. 254) ve Epiphanius (öl. 403) gibi etkili birçok Kilise babası Marcion'un yaşamı, teolojisi ve bunun geleneksel Hıristiyanlık dışı kökeniyle bir hayli ilgili olmuşlardır. Onun teolojisine karşı reddiyeler yazmışlardır. Hatta 3. yüzyılın ünlü Kilise babası Tertullian'ın Latince kaleme aldığı *Marcion'a Karşı* (Adversus Marcionem) isimli kapsamlı çalışması, Marcion'un teolojisinin Kilise tarafından nasıl görüldüğünü göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Yine de geleneksel Hıristiyanlık, tüm bu reddiye literatürüne rağmen, ilginç bir biçimde Marcion'un Yeni Ahit'in kanonikleşme sürecindeki öncü rolü konusunda dikkat çeken bir sessizliğe sahiptir. Bu nedenle, onun İsa ile Pavlus'un gerçek yaşamını arayışında ve kutsal metne dair eleştirel faaliyetlerinde kullandığı metodoloji konusunda belli ölçüde sessizlik vardır. Robert M. Grant'a bakılırsa bu sessizlik dikkat çekicidir, çünkü kasıtlı olarak başlamıştır. Ona göre Kilise babalarının büyük bir kısmı,

² Marcion'un yaşamı ve teolojisinin genel çerçevesi hakkında şu çalışmaların ilgili bölümlerine bakılabilir: John Knox, *Marcion and the New Testament: An Essay in the Early History of the Canon* (Chicago - Illinois: The University of Chicago Press, 1942), 1-18. Moll'un çalışması kendi çağına kadar Marcion'un yaşamı hakkında ortaya atılan teorilerin bir eleştirisini de barındırmaktadır. Bu yüzden o, Marcion'un yaşamıyla ilgili olarak yeni ve bazı bakımlardan Harnack karşıtı bir yaklaşımı önermektedir. Bunun bir özeti için Bk. Sebastian Moll, "Marcion: A New Perspective on his Life, Theology, and Impact", *The Expository Times* 121/6 (2010), 281-286. Ayrıca bk. Jason D. BeDuhn, "The New Marcion: Rethinking the 'Arch-Heretic'", *Forum, Third Series* 4/2 (Sonbahar 2015), 163-179; Paul Foster, "Marcion: His Life, Works, Beliefs, and Impact", *The Expository Times* 121/6 (2010), 269-280.

³ Bruce M. Metzger, *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance* (Oxford: Clarendon Press, 1989), 27; Jason D. BeDuhn, *The First New Testament: Marcion's Scriptural Canon* (Salem, Oregon: Polebridge Press, 2013), 4.

⁴ BeDuhn, *The First New Testament*, 7.

⁵ Söz gelimi Justin Martyr ve öğrencisi Tatian zamanında Marcion taraftarları, Suriye'de *Hıristiyanların* büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Bk. Andrew Hayes, *Justin Against Marcion: Defining the Christian Philosophy* (Minneapolis: Fortress Press, 2017), xxi-xxii. Yine Epiphanius, kendi yaşadığı dönemde Marcionizm'in Roma, İtalya, Mısır, Filistin, Arabistan, Suriye, Kıbrıs ve İran'da hala üyelerinin bulunduğunu aktarır. Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis, Book I (Sects 1-46)*, çev. Frank Williams (Leiden, Boston: Brill, 2. Basım, 2009), 42.1.2 (294).

Marcion'un bir kutsal kitap eleştirmeni olarak yeri konusunda neredeyse kayda değer bir şey söylememişlerdir. Kutsal metinlerin edisyonuyla ilgilenen Kilise babaları, Yeni Ahit metinlerinin derlenmesinde Marcion'un etkisini bazen görmezden gelmişler ve bir *heretik* olduğu için ondan alıntı yapmayı tercih etmemişlerdir.⁶ Mesela, Marcion'dan çok kısa bir süre sonra kendi apolojisini yazan Justin Martyr bile onun bu yönünden bahsetmemiştir.⁷ Bir nesil sonra Irenaeus ve Tertullian, Marcion'un Luka incilini redakte ettiğini ve diğer İncilleri reddettiğini iddia etmişlerdir.⁸ Hatta Kitab-ı Mukaddes'teki bazı tutarsızlıkların farkında olan Origen bile Marcion'un bir kutsal kitap eleştirmeni olarak yeri üzerinde durmamıştır. Ancak Grant'a göre Marcion bir eleştirmendi. Yine ona göre Marcion'un Kitab-ı Mukaddes eleştirisi, çok sonraları Tertullian ve Epiphanius'tan öğrenildiğine göre metinsel, edebi, tarihsel ve teolojik çeşitli yönleri sahipti. Kutsal metin hakkında kendi teolojik analizlerini desteklemek için o, Hıristiyanlığın bağımsızlığını cesurca savunmuştu. Kalkış noktası ise büyük oranda Galatyalılara Mektup'tu.⁹ Yine de onun bir kutsal kitap eleştirmeni olarak yeri, Kilise tarafından uzun yıllar bilinçli bir sessizliğe mahkûm edilmiştir. Marcion'un *Antitez* isimli müstakil bir eser kaleme aldığı bilirse de bu çalışma günümüze ulaşmamıştır.¹⁰ Teolojik görüşleri, ona karşı reddiye yazan Kilise babalarının eserlerinden öğrenildiği için Marcion hakkında yapılacak bir çalışma, daha baştan bir kaynak sorunuyla başlar.¹¹

İkinci yüzyılın bu en önemli heretiğini, yüzyıllar boyunca uzun bir sessizlik içinden çıkaran ve onun kutsal kitap eleştirilerini ayrıntılı bir biçimde tartışan isim kuşkusuz Adolf von Harnack (öl. 1930) olmuştur. Gerçi 17. yüzyıldan itibaren Richard Simon (öl. 1712), J. S. Semler (öl. 1791), J. G. Eichhorn (öl. 1827) kimi kutsal kitap araştırmacıları, Marcion'un bir kanon derleyicisi, redaktör ve eleştirmen olarak yerine belli ölçüde değinmişlerdi.¹² 19. yüzyılda ise F. C. Baur (öl. 1860) ve Albrecht Ritschl (öl. 1889) gibi önemli tarihçiler/teologlar, seleflerinin çalışmalarına ek olarak Marcion'un derlediği Yeni Ahit metni hakkında yapılan tartışmaların yönünü büyük oranda belirlemişlerdi.¹³ Ancak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Harnack'ın başarısı, hem

⁶ Robert M. Grant, "Marcion and the Critical Method", *From Jesus to Paul: Studies in Honour of Francis Wright Beare*, ed. Peter Richardson - John C. Hurd (Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University Press, 1984), 207.

⁷ Justin Martyr, *Writings of Saint Justin Martyr: First Apology, The Fathers of the Church*, çev. Thomas B. Falls (Washington DC: Catholic University of America Press, 2008), 96.

⁸ Irenaeus, *Five Books of S. Irenaeus: Against Heresies*, çev. John Keble (London, Oxford, Cambridge: James Parker and Co., 1872), I.27 (78-79); Tertullian, *The Five Books of Quintus Sept. Flor. Tertullianus: Against Marcion*, çev. Peter Holmes (Edinburg: T. & T. Clark, 1878), IV.2 (179-180).

⁹ Grant, "Marcion and the Critical Method", 207-208. Harnack buna Romalıları Mektup'u da ekler. Adolf Harnack, *Marcion: The Gospel of the Alien God*, çev. John E. Steely - Lyle D. Bierma (Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers, 1990), 21.

¹⁰ Tertullian, *Against Marcion*, I.19 (34).

¹¹ Marcion'a dair araştırmalarda Kilise babalarının bir kaynak olarak yeri konusunda kapsamlı değerlendirmeler için bk. Dieter T. Roth, *The Text of Marcion's Gospel* (Leiden - Boston: Brill, 2015), 46-82.

¹² Bu hususta Metzger'in çalışmasında kısa bilgiler bulunuyor. Bk. Metzger, *The Canon of the New Testament*, 16-18.

¹³ Marcion'un bir redaktör olarak yeri ve Yeni Ahit metni hakkında 20. yüzyılın başlarında Harnack'a kadar yapılan eleştirel çalışmaların tarihsel seyri hakkında bk. Roth, *The Text of Marcion's Gospel*, 7-28.

Marcion hakkında müstakil bir çalışma yapması, hem de Moll'a göre 2. yüzyılın bu en önemli heretiğini bir kahramana dönüştürmesiydi.¹⁴ İlk baskısı 1921 yılında Almanca yapılan *Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott* (Marcion: Yabancı Tanrı'nın İncili) isimli monografisiyle Harnack, Marcion'un Hıristiyan geleneği üzerindeki doğrudan veya dolaylı tesirini göstermekle kalmamıştır; aynı zamanda kendinden sonraki eleştirel çalışmaların ve tartışmaların yönünü de tayin etmiştir.¹⁵ Bu yüzden Marcion'a dair yapılan çalışmalar büyük oranda Harnack öncesi ve Harnack sonrası diye iki ana çizgiye ayrılabilir.

Bu makale, büyük oranda Harnack sonrası çalışmalar bağlamında Marcion'un bir kutsal kitap eleştirmeni olarak yerini konu edinmektedir. Araştırmada, modern Kitab-ı Mukaddes eleştirisinin temel hususiyetleri ile Marcion'un eleştirel çalışmaları arasındaki ilişkinin muhtemel yönlerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. O nedenle, her ne kadar Marcion ve onun teolojisi hakkında önemli olan, fakat bu çalışmanın kapsamını aşan bazı konulara değinilmemiştir. Marcion'un bir heretik olarak yeri veya onun teolojisinin gnostik yönleri kapsam dışı bırakılmıştır. Bu hususlarla ilgili Türkçe çalışmalar hâlihazırda mevcuttur.¹⁶ Bunun yerine bu çalışmada, Marcion'un Eski Ahit eleştirisinin teolojik ve metodolojik arka planına ışık tutmaya çalışılmıştır. Ayrıca onun kendi Yeni Ahit kanonunu oluştururken ne tür bir eleştirel zeminden hareket ettiği ve bunun Eski Ahit eleştirisiyle ilişkisi sorgulanmıştır. Böylece Marcion'un eleştirel yönteminin, modern kutsal kitap eleştirileri ile muhtemel bağları dolaylı olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bu da daha çok Harnack sonrası modern bazı tartışmalarla sınırlandırılmıştır. Bu yönüyle çalışma, Marcion'un bir Kitab-ı Mukaddes eleştirmeni olarak Hıristiyan ilahiyatındaki öncü kişiliğini ve onun kendinden sonraki eleştirel çalışmalar üzerindeki tesirini göstermeyi hedeflemektedir. Ayrıca, Türkçe kaynaklar bakımından Marcion'un kutsal kitap anlayışı hakkında henüz yeni oluşmakta olan literatüre katkı sağlamak da bu makalenin amaçları arasındadır.

Burada öncelikle Harnack'ın Marcion'u nasıl değerlendirdiğine ve bunun Marcion'un bir eleştirmen olarak yerine dair tartışmaları nasıl başlattığına bakmak yerinde olacaktır.

1. Bir Heretikten Kahraman Yaratmak: Harnack'ın Marcion'u

Kuşkusuz Harnack, modern dönemde Marcion ve onun teolojisi hakkında müstakil çalışma yapan ilk kişidir ve çalışmasını büyük oranda Kilise babalarının

¹⁴ Moll, "Marcion", 281.

¹⁵ Judith Lieu, *Marcion and the Making of a Heretic: God and Scripture in the Second Century* (New York: Cambridge University Press, 2015), 3; Markus Vinzent, *Christ's Resurrection in Early Christianity: And the Making of the New Testament* (Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., 2011), 116; Roth, *The Text of Marcion's Gospel*, 2.

¹⁶ Ulaşabildiğimiz kadarıyla Marcion hakkında Türkiye'de üç çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar büyük oranda Marcion'un teolojisinin gnostik düşüncelerle ilişkisini ele almalarıyla öne çıkmaktadır: Şinasi Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi" (Hoşgörü ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu Bildirileri, Isparta: SDÜ Basımevi, 2001), 131-147; Zaur Alasgarov, *Erken Dönem Hıristiyanlığında Düalist Bir Fırka: Markionizm* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Nihat Durak, "Sinoplu Bir Gnostik: Marcion", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Güz 2013), 1-18.

Marcion hakkındaki yorumlarının tarihsel-eleştirel analizleri üzerine kurmuştur. Bu açıdan bakıldığında Harnack'ın çalışması, erken Kilise tarihinin eleştirel incelemesini içerdiği gibi, 2. yüzyıl Hıristiyan toplumuna açılan bir pencere olarak da görülebilir. Elbette Marcion'u ve onun teolojisini, Harnack ve diğer modern kutsal kitap araştırmacıları için ilgi çekici yapan birçok sebepten bahsedilebilir. Aşağıda görüleceği üzere bunlar, hem Marcion'un kutsal kitap eleştirisinin temelini oluşturur, hem de 19. yüzyıldaki liberal kutsal kitap araştırmacılarının bakış açılarıyla belli bakımlardan bazı paralelliklere sahiptir. Yazımızın ana temasıyla bağlantılı olarak burada Marcion'la ilgili bazı ana noktalara kabaca dikkat çekebiliriz.

Öncelikle Marcion, Pavlus'un yolundan giderek henüz 2. yüzyılın ortalarında Hıristiyanlığı Yahudi kökenden ayırmaya çalışan bir teolojiyi benimsemiştir.¹⁷ Kaynaklardan anladığımız kadarıyla bu teoloji, kendi tarihsel şartları içinde değerlendirildiğinde hem radikal denilebilecek bazı keskin yorumları içermektedir, hem de bölgenin sosyo-kültürel, felsefi yönelimleriyle de kimi bakımlardan uyumludur. Marcion'un teolojisi radikaldir. Çünkü ona göre Mesihçi hareket, Yahudi geleneğinden bağımsızdır ve bir anda ortaya çıkmıştır. Bu yüzden o, teolojik olarak Yahudi kökene aidiyet fikrini daha baştan reddetmiştir. Young'a bakılırsa Marcion'un Eski Ahit eleştirisi onun genel felsefi ve teolojik pozisyonuyla da beraber ilerler. Zira Hıristiyan vahyine uygulanan bu *ani olma* fikri güçlü bir şekilde vurgulanmıştır.¹⁸ Buna göre İncil'in Tanrı'sı, herhangi tarihsel bir geçmişin bir devamı olmaksızın aniden kendini İsa Mesih'te açığa çıkarmıştır.¹⁹ Mesih'in getirdiği vahiy geçmişle bağlantılı değildir. Aşağıda değinileceği üzere onun, Eski Ahit tanrısı ile İncillerin tanrısı; hatta Eski Ahit metinleri ile Yeni Ahit metinleri arasındaki keskin ve radikal ayrımı bu anilik fikrinin bir tezahürü olarak görülebilir. Daha ileri aşamada o, Yeni Ahit metinleri arasında da net bir ayrım yaparak kendi teolojisiyle uyumlu olduğuna inandığı bir İncil ile Pavlus'un bazı mektuplarına ayrıcalık vermiştir.²⁰ Bu yüzden onun, tüm teolojisini Tanrı'nın kendini İsa Mesih'te bir anda açığa çıkardığı düşüncesi etrafında kurguladığı söylenebilir.²¹

Fakat bu teoloji, bazı bakımlardan dönemin sosyo-kültürel, felsefi bağlamıyla da uyumludur. Çünkü P. Head'a göre Marcion'un kristolojisi, bir taraftan doketik ve modalist diye nitelendirilebilecek bazı özelliklere sahipti. Hatta o, kendi İncil'ini derlerken bu kristolojiyle çelişmemeye özel ihtimam göstermiştir.²² Diğer taraftan ise onun kristolojisinin kökeninde Pavlusçu dünya görüşünün baskın etkisi vardı. Bu

¹⁷ Bu yüzden DeBuhn'a bakılırsa Marcion'un fikirlerinin Anadolu'da biçimlenmiş olması tesadüf değildir. Bk. BeDuhn, *The First New Testament*, 7; Knox, *Marcion and the New Testament*, 14-15.

¹⁸ Edward J. Young, *Biblical Criticism to the End of the Second Christian Century* (Philadelphia: The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning, Doktora Tezi, 1943), 35.

¹⁹ Tertullian, *Against Marcion*, III.2 (119-120).

²⁰ Bu hususta ayrıntılı analizler için bk. Harnack, *Marcion*, 27-51.

²¹ Ayrıca bk. Gündüz, "Sinopluların Marcion'un Gnostik Teolojisi", 142.

²² Bunun tipik örneği, Marcion'un İsa'ya dair doğum anlatılarını, kendi teolojisiyle çeliştiği için kendi derlediği İncil'e almamasıydı. Bk. Peter Head, "The Foreign God and the Sudden Christ: Theology and Christology in Marcion's Gospel Redaction", *Tyndale Bulletin* 44/2 (1993), 317-318.

durum, Marcion'un kendi kanonunu oluştururken Pavlusçu doktrine ısrarla bağlı kalmasından anlaşılabilir. Bu yüzden Kilise babalarının aktardıklarına dayanarak Harnack, Pavlus'un şahitliğinin onun teolojisinin temeli olduğunu söylemiştir.²³ Bir farkla ki Pavlus'un *Yasa* ile *İman* arasındaki ayrımı, Marcion'da daha radikal bir şekilde *Eski Ahit (Yasa)* ile *İncil* arasındaki bağın tamamen koparılmasına kadar varmıştır.²⁴ Yine de onun entelektüel arka planının, Pavluscu coğrafyanın etkisi altında şekillendiğini söylemek yanlış olmaz.²⁵ Ancak Hoffmann'ın da belirttiği gibi onun teolojisi, Pavlusçu dünya görüşünün daha radikal biçimde yeniden inşasıyla oluşmuştur.²⁶

Marcion'un Hıristiyanlığı Yahudi kökenden ayırma teşebbüsü, esasında yaşamı boyunca onun tüm çabalarının pratik amacıdır. Bu yönüyle o, Hıristiyanlık düşüncesini kendine özgün bir teoloji içinde sağlam bir temel üzerine yerleştirmeye çalışan ilk kişidir.²⁷ Yine de onun radikal fikirleri, sadece Yahudi kökenden kopmayla sonuçlanmamıştır.²⁸ Aynı zamanda kendisini ve ona inanan kitleleri genel Hıristiyanlık düşüncesinin ve Roma Kilisesi'nin dışına da itmiştir. Justin Martyr'den itibaren Kilise babalarının Marcion'un heretik olduğuna ısrarla atıf yapmaları bunu doğrulamaktadır.²⁹ Bundan dolayı Roma kilisesiyle daha baştan teolojik olduğu kadar siyasi olarak da rekabete girmiştir. Zamanla Roma kilisesine alternatif olarak kendi kilisesini örgütlemeye çalışması bunun somut göstergesi olarak kabul edilebilir.³⁰ Böyle radikal somut amaca ve çabaya rağmen, Harnack'a göre kendi yolunda çabalarken Marcion'un tamamen herhangi spekülatif bilimsel veya hatta savunmacı bir düşünce tarafından motive edildiğini söylemek zordur. Onun, kendi zamanının popüler felsefi yönelimleriyle bağı da derin değildir. Bilakis o, belki daha basit düzeyde bir tür kuruluş öğretisi tarafından motive edilmiştir. Harnack'a göre Marcion, fikirlerinin açıklamasında ne semitik dini irfanı ne de Grek din felsefesinin yöntemlerini bütünüyle

²³ Tertullian, *Against Marcion*, I. 20 (35).

²⁴ Harnack, *Marcion*, 21-23. Moll, Harnack'ın bu görüşlerine itiraz eder. Ona göre Marcion, Pavlus'un teolojisinden hareket etmemiştir. Daha ziyade o, kendi teolojisini temellendirmek için Pavlus'u kullanmıştır. Bk. Sebastian Moll, *The Arch-Heretic Marcion* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2015), 161.

²⁵ Knox, *Marcion and the New Testament*, 14-15; BeDuhn, *The First New Testament*, 6.

²⁶ R. Joseph Hoffmann, *Marcion: On the Restitution of Christianity: An Essay on the Development of Radical Paulinist Theology in the Second Century* (Chico, California: Scholars Press, 1984), 174, 239.

²⁷ Adolph Harnack, *History of Dogma*, çev. Neil Buchanan (Boston: Roberts Brothers, 1895), 1: 279. Ayrıca bk. Hayes, *Justin Against Marcion*, xix.

²⁸ Bu karışıklık nedeniyle Marcion, kimi araştırmacılar tarafından çoğunlukla 2. yüzyılda Yahudi karışıklığının öncülerinden biri olarak kabul edilmiştir. Fakat kimi araştırmacılara göre ise Marcion'un gerçek problemi, Yahudiler değildi, Hıristiyanların Yahudileşmesiydi. Stephen G. Wilson, "Marcion and the Jews", *Anti-Judaism in Early Christianity: Separation and Polemic*, ed. Stephen G. Wilson (Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University Press, 1986), 2: 45-46. Öte yandan Hayes, Greko-Romen dünyanın Hıristiyan kimliğinin inşasındaki alternatif rolüne rağmen, yine de Yahudi geleneğine referans vermeden Hıristiyan kimliğini anlamanın zor olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda Marcion'un teolojisi bile aslen Yahudi geleneği tarafından şekillenmiştir. Hayes, *Justin Against Marcion*, xiii-xiv, 40-51.

²⁹ Justin Martyr, *First Apology*, 96-97.

³⁰ Harnack, *Marcion*, 99-121.

uygulamamıştır. Kendi kurtuluş anlayışı içinde Hıristiyanlığı Yahudi kökenden ayırmaya çalışan bir reform yapmaya çalışmıştır. Onun teolojisinde gnostik öğeler bulunmasına karşın, Marcion tamamen bir gnostik olarak nitelendirilemez. Çünkü o, Gnosis'e değil imana önem vermiştir.³¹

Harnack'ın bu görüşleri, Marcion'un bir gnostik olup olmadığına veya kendi teolojisinde gnostik unsurları ne derece kullandığına dair tartışmaları alevlendirdi. Hâl-buki Justin Martyr, Irenaeus ve Tertullian gibi nüfuzlu Kilise babaları, Marcion'a dair eleştirilerini büyük oranda onun bir gnostik olduğu tezi üzerine kurmuşlardı.³² Bunu desteklemek için Cerdo gibi dönemin önemli gnostiklerinin Marcion'un düşünce dünyasındaki etkilerini ısrarla vurguladılar.³³ Onların temel amacı, Marcion'un öğretisinin pagan bir kökene yaslandığını göstermeye çalışmaktı.³⁴ Kilise babaları, Marcionizm'in kökeni olarak gördükleri dönemin bu felsefi yönelimlerinin derinlikli tartışmalarını gündeme getirdiler. O nedenle Marcion ve onun hareketi, Kilise içindeki entelektüel ve felsefi tartışmaların içinde şekillenmiştir.

Harnack'ın Marcion'un teolojisine dair yukarıdaki ifadeleri, Roma Kilisesi'nin otoritesi altında ilerleyen geleneksel kabullerin bir şekilde ters yüz edilmesi anlamına gelmektedir. Dahası Harnack'ın Marcion portresi, Kilise tarihinin de eleştirel incelemesi olarak görülebilir. Her ne olursa olsun, ne tür bir kategori içinde konumlandırılırsa konumlandırılınsın Marcion, kendi dönemindeki popüler felsefi yönelimlerle şu ya da bu şekilde etkileşim içindeydi.³⁵ Fakat onun amacı, temelde Hıristiyanlığı asli durumuna getirmek olduğu için bu ekollerin sınırlarına bağlı kalmamıştır.³⁶ P. Foster'in dikkat çektiği üzere, onun bu alanda belki de en önemli etkisi, erken dönem Hıristiyan toplumunda naif haliyle bulunan ve tam anlamıyla kökleşmemiş kurumlar ile düşünceler üzerinde fikirler ortaya koyması, bunları belirginleştirmesi ve nihayet yeni teolojik anlayış içinde bunları sistematize etmeye çalışmasıydı.³⁷ Böylece o, Hıristiyanlığı Yahudilikten ayrı olarak kendine has düşünce üzerinde yükseltmeyi hedeflemiştir.³⁸

³¹ Harnack, *History of Dogma*, 1: 266-267.

³² Şinasi Gündüz'ün çalışması, Marcion'un bir gnostik olup olmadığına dair tartışmalar hakkında derli toplu bilgiler veriyor. Ayrıca onun gnostik yönlerine dair ikna edici bilgiler sunuyor. Bk. Gündüz, "Sinopluların Marcion'un Gnostik Teolojisi", 131-147.

³³ Justin Martyr, *First Apology*, 62; Irenaeus, *Against Heresies*, I. 27 (78-79); Tertullian, *Against Marcion*, I. 2 (4-5); Epiphanius, *The Panarion*, 42.1.1 (294).

³⁴ Söz gelimi Tertullian, Marcion'un düalist tanrı anlayışını ve tanrısal sıfatları iki ile sınırlamasını mantıksal açıdan sorunlu bulur: "Şayet birbirinden bağımsız iki tanrı varsa, neden üçüncüsü olmasın." Tertullian, *Against Marcion*, I. 5 (8).

³⁵ J. G. Gager, bu felsefi yönelimlerin Marcion düşüncesiyle ilişkisini göstermeye çalışmıştır. John G. Gager, "Marcion and Philosophy", *Vigiliae Christianae* 26/1 (1972), 53-57.

³⁶ Bu yüzden Tertullian'a göre Marcion, Yasa ile İncil'i ayırarak inanç kurallarında fazla bir yenilik getirmemiştir. Aksine o, inancı daha önce kabul edilen asli durumuna geri döndürmeye çalışmıştır. Tertullian, *Against Marcion*, I.20 (35).

³⁷ Foster, "Marcion", 269.

³⁸ Epiphanius, Marcion'un bu amacını Matta'da geçen şu cümlelerle özetler: "Hiç kimse eski giysiyi yeni kumaşla yamamaz.... Hiç kimse taze şarabı eski tulumlara doldurmaz." Bk. *Kutsal Kitap (Tevrat, İncil, Zebur)*

Bu radikal teolojik amaca rağmen Marcion'un gelenek eleştirisi, eski olanın bütünüyle reddedilmesi şeklinde ilerlememiştir. Bilakis o, yaşadığı dönemde Hıristiyan entelektüelleri arasında popüler bir yönelimlere benzer şekilde Hıristiyanların Yahudileşmesine karşı tepkisini dile getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Marcion'un ve takipçilerinin temel amacı, önce Yeni Ahit metinlerini Yahudi geleneği tarafından eklenen şeylerden arındırmak, sonra ise Hıristiyan inancını kendi asli durumuna geri döndürmektir.³⁹ 18. ve 19. yüzyılın kutsal kitap eleştirmenlerinin de temelde kutsal metinlerin otantikliğini sorgulamalarında benzer bir amacın izleri görülebilir. Modern eleştirmenler, kutsal metinlerin otantikliği sorununu gündeme getirerek hem bu metinlerin hem de genel olarak Hıristiyanlığın asli durumunun ne olduğunu ortaya koyabileceklerine inanmışlardır. Bu durum, Marcion gibi bir heretiğin neden uzun bir aradan sonra 19. yüzyılda bir kahramana dönüştüğü de anlamamıza yardımcı eder. Harnack'ın Marcion'u çağının ötesinde bir reformist olarak tanımlaması, onun teolojik çabalarını Protestan reformu ve Luther ile karşılaştırması da bu yüzdendir.⁴⁰ Moll'a bakılırsa Harnack, Marcion'u kendi zamanındaki Kilise uygulamalarındaki yanlış işleyişe karşı cesurca mücadele eden, ancak çağdaşlarının dar görüşlülüğü yüzünden trajik biçimde başarısız olan bir adam olarak görmüştür. Bu yüzden Harnack'a göre o, zamanının ötesinde bir protestan reformcuydu.⁴¹

Bazı modern araştırmacının dile getirdiği üzere Marcion, her şeyden önce bir Kitab-ı Mukaddes uzmanıdır (*biblicist*).⁴² İmanı ve kurtuluş öğretisini önceleyen teolojisini büyük oranda kutsal metnin eleştirel analizleri üzerine kurmuştur. E. C. Blackman'ın Harnack'ı destekleyerek söylediğine bakılırsa bu sebeple o, düşüncelerini kendi döneminin popüler felsefe okullarına göre sistematize etmeye dikkat etmemiştir.⁴³ Tüm teolojik görüşlerini kutsal metnin eleştirel yorumları üzerine kurmuştur. Eski Ahit metinlerindeki çelişkilerin tarihsel-eleştirel analizleri, Tanrı'nın sıfatlarından bahseden pasajların radikal şekilde yorumlanması, Eski ile Yeni Ahit metinleri arasındaki uyum sorunu Marcion teolojisinde bu yüzden kilit role sahiptir.⁴⁴ Bu özellikleri dolayısıyla Harnack, Marcion'un temelde kutsal metnin analizlerinden hareket

(İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2011), Mat. 9:16-17. Ayrıca bk. Epiphanius, *The Panarion*, 42.2 (295).

³⁹ Harnack, *Marcion*, 12-13; Hoffmann, *Marcion*, 307-309.

⁴⁰ Harnack, *Marcion*, 134-135.

⁴¹ Buna karşın Moll, Harnack'ın bu tarz Marcion portresini abartılı bulur. Ona göre Marcion, bir reform başlattı. Fakat zamanının krizlerine karşı çözüm önerisi yetersizdi. Bu yüzden Luther ile kıyaslanmasındaki abartılı durum, bu başarısızlıktır. Moll, *The Arch-Heretic Marcion*, 162-163. G. Lüdemann da farklı bakış açısıyla Harnack'la benzer sonuçlara varmıştır. Lüdemann'ın aktardığına göre Marcion, tanrıya dair dini düşüncenin mantığa değil daha çok "duygusal" düşünceye ait olduğunu kabul eden teologlar arasındaydı. Bu yüzden o, bugüne konuşan 2. yüzyılın birkaç önemli teologundan biriydi. Gerd Lüdemann, *Heretics: The Other Side of Early Christianity*, çev. John Bowden (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1996), 169.

⁴² Heikki Räisänen, "Marcion", *A Companion to Second-Century Christian "Heretics"*, ed. Antti Marjanen - Petri Luomanen (Leiden: Brill, 2008), 105; Moll, *The Arch-Heretic Marcion*, 78; Grant, "Marcion and the Critical Method", 215.

⁴³ Edwin Cyril Blackman, *Marcion and His Influence* (London: SPCK, 1948), x.

⁴⁴ Harnack, *Marcion*, 22-24.

eden, ama farklı meziyetlere sahip çok yönlü bir reformist olduğuna inanmıştır. Bu çok yönlülük içinde Marcion, bir kutsal kitap eleştirmeni, bir kanon derleyicisi ve hatta Katolik kanonun dolaylı yaratıcısı, bir metin redaktörü, bir Hıristiyan Kilisesi kurucusu ve örgütleyicisi, nihayet tüm Hıristiyan geleneğinin tarihsel eleştirisini yapan bir teologdu.⁴⁵

Wilson'a bakılırsa Harnack'ın Marcion'un çok yönlülüğüne dikkat çekmesi, esasında 19. yüzyılın liberal bakış açısına uygundur ve dönemin liberal teolojisinin durumunu yansıtmaktadır.⁴⁶ S. Moll'un da söylediği gibi, bilhassa Marcion'un Eski Ahit metinlerine yönelik eleştirel tutumu, 2. yüzyılın bu en önemli heretiğinde kendi ruh ikizini bulduğuna dair Harnack'ta bir heyecan yaratmış olmalıdır. Zira Harnack'ın Eski Ahit'e yönelik eleştirel tutumu, 20. yüzyılın başlarındaki bir liberal Alman bilim adamının tutumunu yansıtmaktadır. O, modern dönemde liberal teologlar arasında yaygın olan Eski Ahit'in tanrı anlayışına yönelik rahatsızlığı temsil etmektedir.⁴⁷ Bu temsilde bir kahraman olarak Marcion portresi, liberal teolojiye ve modern kutsal kitap eleştirilerine 2. yüzyıl Hıristiyan entelektüelleri arasından sağlam bir köken bulma ihtiyacını karşılamaktadır. Çünkü Marcion, kutsal metnin farklı açılardan eleştirel incelemesini yapan ve böylece kendi kanonunu oluşturma cesaretini gösteren ilk isimdir. Harnack'ın heyecanı bundan kaynaklanmaktaydı.

Bu bilgiler ışığında aşağıdaki başlıkta Marcion'un kutsal kitap eleştirisinin arka planını ve metodolojik çerçevesini nasıl kurduğu, Eski Ahit'i hangi gerekçelerle eleştirdiği üzerinde durulacaktır. Ayrıca Marcion'un teolojisinin Eski Ahit ile ilişkisi ele alınacak ve eleştirel çalışmalarının modern Kitab-ı Mukaddes eleştirileriyle muhtemel bağı tartışılacaktır.

2. Bir Kitab-ı Mukaddes Eleştirmeni Olarak Marcion

Yukarıda ele alınan çerçeveye bağlantılı olarak Marcion'un kutsal kitap eleştirisinde temelde iki çıkış noktasının olduğu söylenebilir: İlk olarak o, Eski Ahit tanrısı ile Yeni Ahit tanrısının yani Yahudilerin tanrısı ile İsa Mesih'te kendini ifşa eden Tanrı'nın birbirinden farklı olduğunu düşünmektedir. İkinci olarak ise Marcion, *Yasa* ile *İncil* arasında net ayrımın olduğuna dair Pavlusçu teolojiden hareketle Eski Ahit ile Yeni Ahit'in asla uzlaşamayacağını iddia etmiştir. Bir tarafta yerine göre kötü niyetli, zulmetme pahasına adalet vardır. Diğer tarafta ise merhamet ve sevgi bulunmaktadır. Kilise babalarından Tertullian, bunlar arasındaki bağa özellikle dikkat çekmiştir. Ona göre Marcion, bilinçli bir şekilde önce Eski Ahit ile *İncil*'in tanrısını ayrı varlıklar olarak birbirinden kesin biçimde ayırmıştır. Ardından bu ayrımını Eski Ahit metinleri ile Yeni Ahit metinleri arasındaki ayrıma doğru genişletmiştir. Nihayet Mesih merkezli bu yeni dini yönelimi bütünüyle Yahudilikten bağımsız bir din olarak deklare

⁴⁵ Harnack, *Marcion*, 25-52, 51, 97; Blackman, *Marcion and His Influence*, x.

⁴⁶ Wilson, "Marcion and the Jews", 2: 46.

⁴⁷ Moll, *The Arch-Heretic Marcion*, 2-3.

etmiştir.⁴⁸ Birçok Kilise babası Marcion'un teolojisindeki bu sürece bir şekilde dik-
kat çekerek geleneksel kabullerin nasıl dışına çıktığını göstermeye çalışmışlar-
dır.⁴⁹

Buna göre, Eski Ahit'in tanrısı, tüm yeryüzünün ve insanların yaratıcısı olan bir
tanrıdır.⁵⁰ Eski Ahit'te de ifade edildiği üzere insanın günaha düşmesinden sonra yer-
yüzüne gönderen bu Tanrı, yaratılmış varlıklara adaletle hükmetmektedir. Bu yüz-
den Yasa yani şeriat, onun insanlar üzerindeki en önemli tecellisi olarak ortaya çıkar.
İnsanlara merhametle değil, Yasa ile muamelede bulunduğu için Marcion, bu Tanrı'yı
adil; ama aynı zamanda *kötü* ve *zalim* bir tanrı olarak nitelendirmiştir.⁵¹ Marcion'a
göre, gerek peygamberlerin öğretileri ve hukuk aracılığıyla gerekse yarattığı maddi
âlemden hareketle bilinip tanınan bu Tanrı, *Eski Ahit Tanrısıdır*.⁵² Tertullian'a bakılırsa
Marcion'un Eski Ahit'in tanrısını kötü olarak nitelendirmesi Yeşaya 45:7'ye dayan-
maktadır:⁵³ "Işığı biçimlendiren, karanlığı yapan, Esenliği ve felaketi yaratan, Bütün
bunları yapan Rab benim". Eski Ahit'te geçen bu ve benzeri ifadeler, Yaratıcı
Tanrı'nın katı kuralcı, savaş tutkunu, merhameti göz ardı etme pahasına adaleti
önemseyen bir tanrı olduğuna dair görüşlerini kanıtlamada Marcion'un elini güçlen-
dirmiştir. Bundan dolayı Marcion, Yaratıcı Tanrı'yı kötü meyveler veren bir ağaca
benzetir.⁵⁴ Luka 6:43'te geçen İsa'nın iyi ve kötü ağaç mecazi bu yakıştırmada kalkış
noktasıydı. Böylece o, Eski Ahit Tanrısının İsa'nın babası olamayacağı sonucuna var-
mıştır.⁵⁵

Buna karşın, Eski Ahit'in *kötü* ve *adil* Tanrısı karşısında, Mesih gelinceye kadar
bilinmeyen ve bu yüzden insanlara *yabancı*, aşkın bir tanrı daha vardır.⁵⁶ Justin'in ak-
tardığına bakılırsa bu *Yabancı Tanrı*, Eski Ahit'te ifadesini bulan Yaratıcı Tanrı'dan her
bakımdan üstündür.⁵⁷ Onun üstünlüğü, insanlara ve yeryüzündeki tüm varlıklara
Yasa ile değil; merhametle muamelede bulunmasından ileri gelmektedir. Eski Ahit'te

⁴⁸ Tertullian, *Against Marcion*, IV.6 (189-190).

⁴⁹ Bazı örnekler için bk. Justin Martyr, *First Apology*, 62-63. Irenaeus, *Against Heresies*, II.1 (95-96). Epiphanius, *The Panarion*, 42.4 (297-298).

⁵⁰ Justin Martyr, *First Apology*, 62-63, 96.

⁵¹ Tertullian, *Against Marcion*, I.25 (48-49); II.11 (82-83).

⁵² Gündüz, "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi", 135-136.

⁵³ Tertullian, *Against Marcion*, I.2 (4).

⁵⁴ Tertullian, *Against Marcion*, I.2 (4).

⁵⁵ Räsänen, "Marcion", 105.

⁵⁶ Tertullian, Epiphanius gibi Kilise babaları ve Harnack'ın aksine, W. Löhr ve S. Moll gibi yeni araştı-
rmacılara göre Marcion'un dualistik tanrı anlayışı aslında basitti ve *İyi Tanrı* ile *Kötü Tanrı* arasındaki
ayrım dayanmaktaydı. Ancak çok sonraları onun öğrencileri ve Kilise babaları, bu düalizmi *İyi Tanrı*
ile *Adil Tanrı* arasındaki ayırım olarak genişlettiler. Böylece *adalet* kavramı, bir *demiurg* olarak *Kötü*
Tanrı'nın asli bir sıfatı haline getirildi. Löhr ve sonrasında Moll, bu iddialarını desteklemek için yak-
laşık 5. yüzyıla kadar Kilise babalarının Marcion'un tanrı anlayışına dair görüşlerini sıralamışlardır.
Ayrıntılı bilgiler için bk. Winrich Löhr, "Did Marcion Distinguish Between a Just God and a Good
God?", ed. Gerhard May - Katharina Greschat (Berlin: De Gruyter, 2002), 131-146; Moll, *The Arch-Heretic*
Marcion, 47-76. Ayrıca burada "Yabancı Tanrı" anlayışının kadim Yunan'daki kökeni hakkında bk.
Harnack, *Marcion*, 1-3.

⁵⁷ Justin Martyr, *First Apology*, 62-63, 96.

bu tanrısal niteliklerden bahsedilmediği için Mesih'in gelişine kadar bu Tanrı, insanlara yabancı kalmıştır. Fakat Mesih vasıtasıyla o, tüm insanları merhametiyle bağışlamıştır. Bu yüzden de Eski Ahit'in yaratıcı/kötü Tanrısı karşısında o, iyi Tanrı'dır ve Mesih'in gerçek babasıdır. Bu Tanrı ise yalnızca İnciller ve Pavlus'un vaazlarıyla ortaya çıkmıştır.⁵⁸ M. Eliade'in yorumuna bakılırsa Marcion'un tanrılar arasındaki ayrımı, geleceğe dair şu teolojik temayı içermektedir: Yaratıcı Tanrı, ancak İsa'nın vaazından sonra bu aşkın tanrıdan haberdar olmuştur. İsa'yı ona zulmedenlere teslim ederek böylece öç alır. Fakat çarmıhta ölüm, insanlığın yaratıcı Tanrı'ya kefaretinin ödenmesine neden olmuştur. Buna rağmen dünya yine kıyamete kadar yaratıcı Tanrı'nın egemenliği altındadır ve mü'minler kıyamete kadar zulüm göreceklerdir. İyi Tanrı ancak o zaman kendini gösterecektir: Mü'minleri aşkın krallığına kabul edecek, diğer insanlar ise yaratıcı Tanrı ile birlikte yok olacaktır.⁵⁹

Öyle anlaşılıyor ki Marcion, tek bir tanrının kendini sıfatları yoluyla farklı şekillerde göstermesinden ziyade, birbirinden tamamen ayrı iki farklı tanrının varlığına inanmaktadır. Kilise babalarının onu putperestlerle kıyaslaması ve ona şeytani sıfatlar yüklemeleri de bu yüzden olmalıdır.⁶⁰ *Kötü Tanrı* ile *İyi Tanrı* arasındaki bu ayrım ve bunların birbirlerinin antitezi olarak sunulması, Hıristiyan dinini Yahudi kökenden ayırmaya çalışan bir teoloji geliştirmede Marcion'un gerçek kalkış noktasıydı. Zira o, her iki tanrıyı karşıt kutuplara koyarak, M. Vinzent'in de dikkat çektiği üzere tüm teolojisini antitezler üzerinden kurgulanmıştır.⁶¹ Buna göre iyi Tanrı, kötü Tanrı'nın karşıtıdır. Mesih, Yahudi tarihindeki önceki peygamberlerin karşıtıdır. İncil, Yasa karşısında gerçek karşıttır. Nihayet Yeni Ahit, Eski Ahit'in karşıtı olarak Marcion'da önemli yer tutmaktadır. Böylece Marcion, bir taraftan Eski Ahit'i olabildiğince eleştirmek için kendince sağlam teolojik bir zemin bulmuştur. Diğer taraftan ise o, bu eleştirel süreçle bağlantılı biçimde kendi Yeni Ahit seçkisini yani kendi kanonunu oluşturmanın da yolunu açmıştır.

Marcion'un kutsal kitap eleştirisinin temelinde yatan ikinci husus, Eski Ahit ile Yeni Ahit'in asla uzlaşamayacağını iddia etmesiydi. Blackman'a bakılırsa iyi ile kötü Tanrı arasındaki ayrım üzerinde düşündüğümüzde Marcion'u yönlendiren ana motivasyonun şu olduğu görülür: İyi Tanrı, dünyanın yaratıcısı olmadığı gibi yöneticisi olarak da düşünülmemelidir. Bu Tanrı'nın dünya ile hiçbir bağı yoktur. Onun Mesih yoluyla insanlığın kurtuluşuna yönelik ilgisi, bu dünyaya ait bir yaşamı değil, ezeli ve

⁵⁸ Marcion'un iyi ve kötü tanrısı arasındaki ayrım hakkında bk. Irenaeus, *Against Heresies*, II.1.4 (96). Öte yandan Kilise babası Hippolytus, Marcion'un bu iki tanrılı düalizmini antik çağ düşünürü Empedokles'ten (öl. 434) devşirdiğini söyler. O, bununla ilgili bazı felsefi bağlantılara dikkat çekmiştir. Ayrıca o, gnostik Cerdo ile ilişkisine değinmiştir. Hippolytus, *The Refutation of All Heresies*, çev. J. H. Macmahon (Edinburg: T. & T. Clark, 1858), VII.12 (290-291); Tertullian, *Against Marcion*, 1.2 (4).

⁵⁹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Gotama Butha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, çev. Ali Berkay (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2012), 2: 426.

⁶⁰ Irenaeus, *Against Heresies*, III.3.4 (208).

⁶¹ Vinzent, *Christ's Resurrection in Early Christianity*, 83.

ebedi bir yaşama aittir. Bu yüzden o, bu dünyada kötü fiilleri nedeniyle insanları cezalandıran bir yargıç değildir. Hâlbuki Eski Ahit'in tanrısı, bu dünyanın hâkimidir. Yasaları o koyar. Onun tüm sözleri bu dünya içindir ve sadece Yahudi ırkı için bir değere sahiptir. Eski Ahit Onun kitabıdır. Bu yüzden iyi Tanrı vasıtasıyla Mesih'te ifşa olan ezeli ve ebedi kurtuluşa sahip olamaz.⁶² Haddizatında Marcion, Eski Ahit ile Yeni Ahit metinlerine iki ayrı tanrı anlayışının bir tezahürü olarak yaklaşmıştır. Her iki tanrı arasındaki net ayrımlar, onların kendilerini ifşa ettikleri metinler üzerinde devam ettirilmiştir: Yaratıcı-Kötü Tanrı bu dünyaya aittir. Şu halde onunla ilişkili olan metinler (Eski Ahit) sadece bu dünyaya aittir. Asla gerçek kurtuluşu vadedemez. Buna karşın, İyi Tanrı, bu dünyanın yaratıcısı olmadığı için buraya da *yabancıdır*. Onun vaadi asla bu dünya ile ilişkili değildir, bilakis Mesih'in gelişiyile doğrulanmış ezeli-ebedi bir yaşama yöneliktir. Onunla ilişkili olan metinler (Yeni Ahit) ise ebedi kurtuluşu vadetmektedir. Bu anlamda Marcion teolojisindeki Pavlusçu Yasa ile İncil arasındaki net ayrım, Eski Ahit ile Yeni Ahit arasındaki ayrıma tekabül etmektedir. Nihayetinde tüm bunlar iki dünya ve bu iki dünyaya ait antitezler olarak sunulmuştur. Çünkü farklı tanrılardan gelmektedir.⁶³

Bu antitezler ve karşıtlıklar, Marcion'un alegorik ve tipolojik yorumlara neden mesafeli durduğunu da açıklamaktadır.⁶⁴ O, Mesih'in Eski Ahit metinlerinde ima edildiğine dair dönemin popüler tipolojik okumalarını reddetmiştir.⁶⁵ Alegori ise bu dönemde, metinler arasındaki uyum sorununu çözmek için yorumcular tarafından kullanılmıştı. Belki de Marcion, Eski Ahit'teki tutarsızlıkları Kötü Tanrı'nın bir tezahürü olarak gördüğü için metindeki tutarsızlıkları ve çelişkileri görmezden gelmemiştir. Bilakis o, daha radikal bir eleştiri için kendini kutsal metnin literal ve tarihsel anlamı ile sınırlandırmıştır. Moll'un da dikkat çektiği üzere o, yaşamı boyunca hep dünyanın kötü gidişiyile ilgilenmiştir. Eski Ahit'i literal okumak, Marcion'a bu kötü gidişattan (*status que*) sorumlu olan Tanrı imajını göstermiştir.⁶⁶ Harry Y. Gamble'a göre bu tutumun tepkisel bir tarafı da vardı. Çünkü o dönemlerde alegorik yorum, özellikle değerli olduğuna inanılan, derin hikmetler içerdiği düşünülen metinler için kullanılıyordu. Literalizm ise, karşıt grupların metinlerdeki tutarsızlıkları ve noksanlıkları ortaya çıkarmak için kullandıkları ortak bir dini münakaşa aracıydı. Ancak Marcion'un karşıtları Yahudiler değildi. Daha çok Hıristiyanlık iddialarını desteklemek için Yahudi kutsal metnine başvurmayı alışkanlık haline getiren Hıristiyanlardı.⁶⁷

⁶² Blackman, *Marcion and His Influence*, 48.

⁶³ Bk. Irenaeus, *Against Heresies*, I.27.2 (78-79).

⁶⁴ Tertullian, *Against Marcion*, III.5 (125-126).

⁶⁵ Bunun tipik örneği, II. Samuel 7:12 ve Yeşaya 16:4'teki pasajlardır. Blackman'a göre Tertullian, bu pasajların İsa'ya işaret ettiğine inanıyordu. Fakat Marcion, bunu reddetmiştir. Bu hususta başka örnekler için bk. Blackman, *Marcion and His Influence*, 115-116; Lieu, *Marcion and the Making of a Heretic*, 77-81. Ayrıca bk. Tertullian, *Against Marcion*, III.6 (127-130).

⁶⁶ Moll, *The Arch-Heretic Marcion*, 159.

⁶⁷ Harry Y. Gamble, "Marcion and the 'Canon'", *The Cambridge History of Christianity: Volume 1, Origins to Constantine*, ed. Margaret M. Mitchell - Frances M. Young (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 200.

Öte yandan Marcion'un alegoriye yönelik olumsuz tutumunun, Hıristiyanlığı Yahudi kökenden ayırma teşebbüsleriyle bağı derindir. Harnack'ın aktardığına göre o, Eski Ahit'i Hıristiyan vahyi ile uyumlu hale getirebilecek ve böylece onu kabul etmeyi zorunlu kılacak her türlü yorum tarzını baştan reddetmiştir. Bu anlamda kutsal kitaplar arasındaki uyumun reddedilmesi, onun asıl amacıdır. Bir tefsir yöntemi olarak alegorinin reddedilmesi ise bu amacın pratik sonucudur.⁶⁸ Yine de Harnack, onun kutsal metne yönelik literal yaklaşımının doğduğu yerdeki Yahudi din adamı yetiştiren okullardan geldiğini söylemiş; çağdaşı ve hemşehrisi Aquila ile ilişkisine dikkat çekmiştir.⁶⁹ Birçok açıdan onlara karşı olsa da yöntem bakımından onlarla bazı benzerlikler vardır. Bu anlamda o, Eski Ahit'in lafzına sıkı bir şekilde bağlıydı. Fakat Hoffman'a bakılırsa Aquila'nın kutsal kitaba yönelik literal okuması, Septuagint'e yönelik gittikçe büyüyen Yahudi çevrelerdeki küçümseyici tavrı ortaya koyduğu üzere tasarımlar bakımından açık biçimde tepkiseldi ve Helen dışıydı. Belki de Marcion'un Yasa ve Peygamberlere dair bu katı literalist (saf tarihsel) okumasının ardında bu tepkiselliğin etkisi vardı. Tıpkı Aquila gibi Marcion da, Hıristiyan tefsircilerin Helenistik Yahudi din adamlarından aldıkları Eski Ahit'e yönelik manevi ve alegorik tefsire karşıydı.⁷⁰ Hatta Blackman'a bakılırsa Marcion, herhangi bir mecazi ve sembolik anlama bile kördür. Bu yüzden ondaki hayal gücü eksikliği, Eski Ahit'te geçen peygamberlere ait literatürün çoğunu yanlış yorumlamasıyla sonuçlanmıştır.⁷¹

Yine de Marcion'un alegorik ve tipolojik yorumlara yönelik şüphesi, Räsänen'in de dikkat çektiği gibi o çağda radikal bir eylem olarak görülmelidir. Bu anlamda Räsänen, Marcion'un çağının ötesinde bir eleştirmen olduğuna dair yukarıdaki satırlarda aktarılan Harnack'ın görüşleriyle ortaktır. Fakat o, bu ileri görüşlülüğü daha çok literal okumaya bağlar.⁷² Bu yönüyle, modern kutsal kitap eleştirilerinin çıkış noktası ile Marcion'un eleştirel pozisyonu arasında güçlü bir bağ fark edilebilir. Çünkü modern kutsal kitap araştırmalarında metnin literal anlamına güven, tüm eleştirel süreçlerin yönetilmesinde önemliydi. Onlar, Marcion'un Eski Ahit'e yönelik tutumuyla uyumlu sonuçlara ulaşmada gecikmediler. Eski Ahit metinlerindeki tarihsel-teolojik tutarsızlıklar, modern dönem eleştirmenlerin öncelikli ilgi alanlarından biriydi. Ayrıca onlar, tıpkı Marcion gibi alegoriye kutsal metne eleştirel yaklaşıma izin vermediği için reddettiler. Eski Ahit'te geçen bazı kehanetlerin, İsa Mesih ile ilişkisine de uzak durdukları için bu metinlerden İsa'ya dair tipolojiler çıkarmaya da yanaşmadılar. Bu anlamda modern eleştirmenler de tıpkı Marcion gibi Eski Ahit ile Yeni Ahit arasındaki bağa (Marcion kadar radikal olmasa da) mesafeli durmuşlardır. Marcion, tüm bunları henüz 2. yüzyılda kendi döneminin şartlarının izin verdiği ölçüde dikkat çekebilmeyi başarmıştır. Bu yüzden onu, modern kutsal kitap eleştirisinin erken dönem habercisi olarak kabul etmek abartı olmayacaktır.

⁶⁸ Harnack, *Marcion*, 59.

⁶⁹ Harnack, *Marcion*, 15. Ayrıca bk. Irenaeus, *Against Heresies*, III.21.1 (287).

⁷⁰ Hoffmann, *Marcion*, 7-8.

⁷¹ Blackman, Eski Ahit'in 2. Samuel 7/12 ve İşaya 16/4 pasajlarına dair Marcion'un yorumunu buna delil gösterir. Ayrıntılar için bk. Blackman, *Marcion and His Influence*, 115-116.

⁷² Räsänen, "Marcion", 108.

Kabaca aktarılan bu arka planla uyumlu olarak Marcion'un Eski Ahit eleştirisi pratikte nasıl işlemiştir? Bu eleştirel sürecin onun genel teolojik tutumuyla ilişkisi nasıl açıklanabilir?

3. Marcion ve Eski Ahit

Kuşkusuz, Eski Ahit'e yönelik tüm bu olumsuz tutumuna rağmen, Marcion'un bu metinleri yok saydığı söylenemez. Aksine o, bu metinleri Yaratıcı Tanrı'nın bir tezahürü olarak gördüğü için onların tarihsel doğruluğundan hiçbir zaman şüphe etmemiştir. Belki de Marcion'u modern kutsal kitap eleştirmenlerinden ve söz gelimi Harnack'tan ayıran en temel hususiyet de buydu. Harnack, Eski Ahit'in tanrı anlayışı hakkında birçok açıdan Marcion ile uyuşmasına rağmen, temelde yöntem bakımından aralarında ciddi farklılıklar vardı. Moll'un daha önce fark ettiği üzere Marcion, bu metinlere tarihsel eleştirel yöntemle yaklaşan 19. yüzyıl liberal bilim adamının gözüyle bakmaz. Onun bakışı, erken dönemde yaşamış dindar bir Hıristiyan kutsal kitap uzmanının bakışıdır.⁷³

Modern eleştirmenler ve Harnack, Eski Ahit'te ifadesini bulan anlatıların tarihsel gerçekliği konusunda kuşkuyla dolayısıyla bu metinlerin otantikliği sorunuyla öncelikli olarak ilgilenmişlerdir. Onların öncelikli amacı, bu metinlerin beşeri kaynağını keşfetmektir. Hâlbuki Eski Ahit'in otantikliği sorunu, Marcion'un eleştirisinde kayda değer bir yer tutmaz. Daha ziyade o, bu metinlere Yahudi Tanrısının ve dinin güvenilir tarihsel belgeleri olarak yaklaşmıştır. Blackman'a bakılırsa belki de Eski Ahit, insanlık tarihinin en eski güvenilir metni olarak Marcion'un bildiği tek tarih kitabıydı. Bu yüzden tarihsel bir kayıt olarak bu metinleri suçlamak gibi bir çaba içinde olmamıştır. Buna göre, İbrahim, Süleyman ve diğerleri gerçek kimselerdi.⁷⁴ Onun asıl ilgisi, Hıristiyanlığın asli durumuna uygun bir *kanon* oluşturmaktır. Bu yüzden o, Eski Ahit metinlerinde aktarılan olayların gerçek olup olmamasıyla değil, bunlardaki edebi-ahlaki çelişkilerle alakadar olmuştur. Marcion, kutsal metinlerdeki bu çelişkilerin Mesih'in Tanrısıyla ilgili olmadığını, bizzat Yaratıcı Tanrı ve Yahudi dini ile ilişkili olduğunu göstermeye çalışmıştır. Literal yorumun eleştirel gücünü kullanarak, Eski Ahit metinlerinin Hıristiyan vahyiyle çeliştiği sonucuna varmış ve onu kendi kanonun dışında bırakmıştır.⁷⁵ Böylece Marcion, Hıristiyan düşüncesinde *Eski Ahit sorunu*nu derin bir şekilde dile getiren ilk isimlerden biri olmuştur.⁷⁶ Ona göre, Eski Ahit gerçekten *eskiydi* ve yeni Hıristiyan kanonunda yeri yoktu.

Şu halde Marcion'da Eski Ahit sorununun, bir kaynak ve tarihi gerçeklik sorunu olmadığını kabul etmek mümkün gözüküyor. Yine de eleştirel sürecin işletilmesinde Marcion ile modern kutsal kitap eleştirileri arasında en azından yöntem bakımında bazı ortak noktaların olduğu da söylenebilir. Buna göre Marcion'un eleştirisi, metin merkezli bir edebi ilgiyle motive edilmiştir. Böylece o, geleneksel metin eleştirisi

⁷³ Moll, *The Arch-Heretic Marcion*, 7-8.

⁷⁴ Blackman, *Marcion and His Influence*, 113.

⁷⁵ John Barton, *The Old Testament: Canon, Literature and Theology: Collected Essays of John Barton* (Hampshire: Ashgate Publishing, Ltd., 2007), 75.

⁷⁶ Lieu, *Marcion and the Making of a Heretic*, 6.

(*textual criticism*) ile edebi eleştirinin (*literary criticism*) olanaklarını literal yorumun gücüyle birleştirerek kendi eleştirel yönteminin çerçevesini kurmuştur. Benzer yöntem, bilhassa 17. ve 18. yüzyıl kutsal kitap eleştirmenlerin yaklaşımlarında görülebilmektedir. Onlar da kutsal metinlerin edebi iç dinamiklerine, tutarlılıklarına, bağlamsal niteliklerine, kısaca edebi ortamlarına odaklanarak eleştirel süreci bir dereceye kadar yönetmişlerdir.⁷⁷ Fakat Marcion ile modern eleştirmenler arasında yöntem açısından belki de en önemli fark şudur: Marcion tüm eleştirel sürecini sadece bu metinlerin kendi iç kanıtlarından çıkarmıştır. Eski Ahit'in eleştirel incelemesinde kutsal metin dışı kaynaklara yönelmemesi, kanıtların tamamen kutsal metnin edebi analizlerinden çıkarılması bunu doğrulamaktadır. Buna karşın modern eleştirmenler, kutsal metin dışı kaynakları eleştirel süreçlerinde ana kriter yapmışlardır. Böylece bu metinleri seküler tarihsel araştırmalara açık hale getirmişlerdir. Hâlbuki Marcion'da metinlerin tarihsel araştırması önemsizdir.

Burada Marcion'un eleştirilerinden birkaç örnek vermek meseleyi somutlaştırmamız için bize yardım edebilir. Söz gelimi Marcion, Yaratıcı Tanrı'yı kendi eylemlerinde sürekli çelişen bir tanrı olarak eleştirmiştir. Yaratıcı, bir taraftan Şabat günü çalışmayı yasaklar. Diğer taraftan İsraililere Eriha şehri kuşatmasında, (şehrin duvarlarını çökertmek için) kayıklarla arka arkaya sekiz gün boyunca su taşımalarını söyler.⁷⁸ Yahve, suret ve put yapılmasını yasaklamıştır.⁷⁹ Fakat Musa bir bronz yılan heykeli yapmıştır.⁸⁰ Yine o, insanlardan kurban ister fakat sonra onları reddeder. İnsanları seçer ve sonra seçiminden pişmanlık duyar. Karanlığı ve kötülüğü/felaketi yaratır; insanların üzerine hastalıklar gönderir,⁸¹ fakat bundan pişman olur ve barışı ister.⁸² Eski Ahit'te Tanrı her şeyi bilendir, fakat ağaçların arasında saklanan Âdem'e "neredesin" diye seslenir.⁸³ Aynı şekilde, Habil'in nerede olduğunu kardeşi Kabil'e sorar.⁸⁴ Yine Marcion'a göre altın buzağı anlatısında, sanki Musa Tanrı'dan daha üstünmüş gibi ifadeler bulunur.⁸⁵ Genel olarak kutsal kitapta Yaratıcı Tanrı, kararsız ve yaptıklarından pişman olan biri olarak tasvir edilmiştir.

Bu tür eleştiriler yanında Marcion, Eski Ahit'teki pasajlara Yaratıcı Tanrı'yı suçlamak ve onun acizliğini ortaya koymak amacıyla yaklaşmıştır. Bu eleştiriler, daha çok ilgili metinlerin ahlaki açıdan değerlendirilmelerini içermektedir. Neticinde Yaratıcı Tanrı ile İyi Tanrı arasındaki bir karşılaştırmaya da olanak sağlamaktadır. Belki de bu hususta en can alıcı örnek, Marcion'un Eski Ahit'in düşüş

⁷⁷ Asim Duran, *Aydınlanma ve Kutsal Kitap* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2017), 88-92. Ayrıca bk. Fatma Betül Altıntaş, *Tarihsel Eleştiri Yöntemleri: Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 92-186.

⁷⁸ Çık.20:8-9. Tertullian, *Against Marcion*, II. 21. (100-101).

⁷⁹ Çık.20:4.

⁸⁰ 2.Kr.18:4.

⁸¹ Yşa.45:7.

⁸² Tertullian, *Against Marcion*, II.14 (87).

⁸³ Yar.3:9. Tertullian, *Against Marcion*, II.25 (107).

⁸⁴ Yar.4:9. Tertullian, *Against Marcion*, II.25 (107-108).

⁸⁵ Çık.32:10-12. Tertullian, *Against Marcion*, II.26 (109-110).

doktrinini eleştirmesiydi. Marcion, yaratıcının aciziyetini ima ettiği için günaha düşüşü eleştirmiştir.⁸⁶ Bunun yanında o, Eski Ahit'te sürekli vurgulanan ve Çıkış 21:24'teki kısasla ilgili pasajları da insanlar arasında karşılıklı zarara sebep olduğu için reddetmiştir.⁸⁷ Yine Yaratıcı Tanrı'nın İsrailoğullarına, Mısır'dan çıkarken onların altın ve gümüş gibi değerli mallarını soymasına izin verdiğine dair pasajlar Marcion'un gözünden kaçmamıştır.⁸⁸ Bundan dolayı o, İsrailoğullarını insancıl olmamakla itham etmiştir.⁸⁹ Hatta Mesih'in sevgisi tüm insanları kapsayıcı olmasına rağmen, Eski Ahit'in Tanrısının sevgisi sadece Yahudi halkı içindir.⁹⁰

Buraya kadar kabaca aktarılan somut örnekler, Marcion'un Eski Ahit eleştirisinin ana noktalarını göstermesi bakımından yeterlidir. Söz konusu örnekler onun, Eski Ahit eleştirisini bütünüyle kutsal metnin edebi analizlerinden çıkardığını göstermektedir. Öte yandan Marcion'un, eleştirel sürecini genel teolojik anlayışıyla uyumlu şekilde bir *ahlak eleştirisine* doğru genişlettiği görülebilir. Bu yüzden H. Räisänen, Marcion'u kutsal metnin ahlaki açıdan eleştirisini yapan ilk isimlerden biri kabul etmiştir.⁹¹ Metinlerdeki literal açıdan bakıldığında çelişkili olduğu izlenimi veren ifadeler Marcion'a önemli ölçüde malzeme vermiştir. Şu halde tüm bu eleştirel sürecin, Marcion'u Eski Ahit'ten bağımsız yeni bir kanon oluşturmaya sevk etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Zira onun Eski Ahit eleştirisi, Yeni Ahit kanonunu oluşturmaya teolojik bir zemin sağlamıştır. Hatta Yeni Ahit metnini derleyen kaynak olarak kullandığı rivayetler arasındaki seçimde bile bu durum, kendisine ciddi alanlar açmıştır.

Marcion'un Yeni Ahit kanonu nelerden oluşmaktadır? Kendi otoriter kanonunu oluştururken onun kalkış noktası nedir? Gerçekte Marcion, yaşadığı dönemde Hıristiyan cemaatler arasında hâlihazırda kullanımda olan metinleri sadece derlemekle mi yetinmiştir? Yoksa ideolojik veya teolojik duruşuna göre elindeki rivayetler arasında seçim mi yapmıştır? Kendi teolojik görüşleriyle uyumlu olsun diye derlediği metinler üzerinde bazı redaksiyonlar yapmış mıdır? Ayrıca bugün resmi Hıristiyan kanonundaki bazı metinler neden Marcion'un kanonunda yer almamaktadır?

4. Marcion, Yeni Ahit ve Hıristiyan Kanonu

Kuşkusuz, (Marcion gibi bazı isimleri ayrı tutarsak eğer) miladi birinci ve 2. yüzyıllarda Hıristiyan toplumun genelinin Eski Ahit ile bağı derindi. Henüz Hıristiyan ka-

⁸⁶ Tertullian, *Against Marcion*, II.5 (69). Young'a bakılırsa aslında düşüş konusu, Marcion'un öncelikli ilgisi değildir. Fakat o, Eski Ahit'in tanrısını eleştirmek için bu konuyu bir malzeme olarak kullanmıştır. Young, *Biblical Criticism to the End of the Second Christian Century*, 27.

⁸⁷ Tertullian, *Against Marcion*, II.26 (109-110).

⁸⁸ Çık.3:22.

⁸⁹ Buna Tertullian'ın cevabı için bk. Tertullian, *Against Marcion*, II.20 (98).

⁹⁰ Tertullian, *Against Marcion*, IV.6 (189). Benzer başka örnekler için bk. Blackman, *Marcion and His Influence*, 113-124; Young, *Biblical Criticism to the End of the Second Christian Century*, 28-34; Räisänen, "Marcion", 107-109.

⁹¹ Räisänen, "Marcion", 121.

nonun şekillenmediği bu dönemlerde Eski Ahit, kutsal bir metin olarak İncil yorumlarında referans olarak kullanılıyordu. Marcion'un Eski Ahit'i bir *suron* olarak gündeme getirmesi ve kendi teolojisine uygun bir kanon oluşturma teşebbüsü, doğal olarak Ortodoks Hıristiyan toplumunu bir kanon oluşturma zorunlu olduğu gerçeğiyle yüzleştirmiştir. Zira bu dönemlerde, sadece Marcion ve taraftarları değil, onu heretik olarak kabul eden Roma Kilisesi taraftarları bile artık Hıristiyan toplumun kendine has bir kanonun olması gerektiği konusunda ikna olmuş gibi gözükmeler. Bu sebeple bazı modern araştırmacılar, Marcion'un merkez Hıristiyanlık üzerindeki bu dolaylı tesirinin önemini vurgulamışlardır. Söz gelimi G. Lüdemann'a göre elbette Marcion'un radikal reformları Roma Kilisesi içinde teveccüh bulamadı ve kendi teolojisine göre oluşturduğu kanon da Hıristiyan dünyada kabul görmedi.⁹² Ancak daha ileriki dönemler için Marcion'un önemi böyle bir çabayı başlatmış olmasında aranmalıdır. Marcion olmasaydı Yeni Ahit olmazdı ve bu heretik olmadan Pavlus'un mektupları bile bir kanon olarak kabul edilmezdi.⁹³ W. Kinzig ise, *Yeni Ahit* kelimesinin kökenine dair araştırmasında, Hıristiyan kutsal yazıları koleksiyonuna uygun bir isimlendirme olarak *Yeni Ahit* ifadesini kullanan ilk kişi olarak Marcion'a işaret etmiştir.⁹⁴

Modern dönemde araştırmacılar, Marcion'un kutsal kanonun hangi metinlerden oluştuğu ve bunların revize edilip edilmediği meselesiyle bir hayli ilgili olmuşlardır. Özellikle son dönemlerde artan bir şekilde Marcion'un Yeni Ahit metninin çerçevesini çıkarmaya yönelik akademik çalışmalar, onun bir kanon derleyicisi veya kutsal metin redaktörü olarak yeri konusunda bazı tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tartışmalar Marcion'un kutsal kanonunun, bugün Hıristiyan dünyanın büyük oranda kabul ettiği resmi kanondan biçim ve içerik olarak farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçi, onun Yeni Ahit kanonunun ilk elden bilgisine sahip değildir. Ancak söz konusu kanonun biçimsel yapısı ve içeriği hakkında son dönemlerde bazı çalışmalar yapıldı. Kimi araştırmacılar, erken dönem Hıristiyan kaynakların metin-eleştirel çalışmaları yoluyla Marcion'un kanonunu yeniden inşa etmeye çalışmışlardır.⁹⁵

Bu çalışmalarda ortak nokta, Marcion'un kanonunun genel olarak iki başlıktan veya bölümden oluştuğudur: İlki, İncil (*Evangelion*). Bu, (Kilise babalarının aktarımlarına

⁹² O nedenle M. Vinzent, Marcion'un kanonunu Hıristiyan düşüncesi içinde bir *kayıp gelenek* olarak betimler. Markus Vinzent, "Marcion's Gospel and the Beginnings of Early Christianity", *ASE* 32/1 (2015), 65.

⁹³ Lüdemann, *Heretics*, 167.

⁹⁴ Wolfram Kinzig, "Καὶνὴ διαθήκη: The Title of the New Testament in the Second and Third Centuries", *The Journal of Theological Studies* 45/2 (1994), 536-538.

⁹⁵ Modern dönemde Marcion'un İncil metnini yeniden derleme işine girişen ilk kişi Harnack'ti. Harnack, *Marcion*, 25-51. BeDuhn, Marcion'un kutsal kanonun tam metnini Kilise kaynaklarından yola çıkarak derlemeye çalışmıştır. BeDuhn, *The First New Testament*, 65-319. Öte yandan Dieter T. Roth'un çalışması ise, Marcion'un kanonunun yeniden derlenmesinde hem Kilise babalarının bir kaynak olarak değerini ayrıntılı bir şekilde tartışmakta, hem de bu kaynaklarda Marcion'un metnindeki her bir pasajı kaynaklar yoluyla kanıtlamaya çalışmaktadır. Eserin sonunda Marcion'un İncili'nin metin eleştirisinden geçirilmiş bir derlemesini yapmıştır. Roth, *The Text of Marcion's Gospel*, 410-436.

güvenecek olursak) Luka İncili'nin bizzat Marcion tarafından redakte edilerek derlenmiş yeni bir versiyonundan oluşmaktadır.⁹⁶ Ya da son dönemde bazı araştırmacılara göre bu metin, Luka İncili'nin Kilise'nin resmi kanonundan önceki daha kısa ve farklı bir çeşidiydi (*proto-Luke*)⁹⁷, yani bir tür Batı Kilisesi öncesi (*pre-Western*) bir metindi.⁹⁸ Yahut Luka ile ortak bir rivayet halkasından beslenen, belki resmi Luka İncili'ne ve hatta Matta İncili'ne de kaynaklık eden Marcion'a has müstakil rivayet zincirinden derlenen bir İncil'di.⁹⁹ Böylece o kendi İncil metnini oluşturmuştur.¹⁰⁰ Yahut da Marcion, bu İncil'i daha geniş Hıristiyan metin geleneği içinden toplamıştı.¹⁰¹ Hangi görüş kabul edilirse edilsin burada Marcion'un İncil metninin Luka ile belli ölçüde bağının olduğu görülebilir. Bu bakımdan Marcion'un İncili'nin önemi, (Roth'a atıfla söylersek) hem 2. yüzyılın ilk yarısına ait bir İncil metnini yansıttığından hem de Luka İncili ile olan doğrudan veya dolaylı açık ilişkisinden kaynaklanmaktadır.¹⁰²

Marcion'un kanonu oluşturan diğer bölüm ise Mektuplar'dır (*Apostolikon*). Bu ise Pavlus'un revize edilmiş on mektubundan oluşuyordu: Galatyalılara Mektup, Korintlilere Birinci Mektup, Korintlilere İkinci Mektup, Romalıları Mektup, Selanikilere Birinci Mektup, Selanikilere İkinci Mektup, Efeslilere Mektup¹⁰³, Koloselilere Mektup, Filimona Mektup, Filipililere Mektup. Bunların içinde Galatyalılara Mektup ile Romalıları Mektup'un Marcion için özel bir önemi vardı. O, tüm teolojisini ve Yeni Ahit kanonunu oluştururken bu iki mektubu kalkış noktası olarak kullanmıştır. Pavlus ile bağı özellikle bu mektuplar üzerinden kurulmuştur. Bu yazının önceki başlıklarında ifade edildiği üzere Pavlus'un şahıtlığı, onun teolojisinde ve kanon teşebbüslerinde önemli bir yere sahiptir. Grant'a göre bu mektupların hepsi, Hıristiyanları doğru yoldan saptırmaya çalışan sahte elçilerden kurtaran yegâne kişi olarak Pavlus'a vurgu yapmaktadır.¹⁰⁴ Tıpkı *Evangelion*'da olduğu gibi *Apostolikon*'da yer alan metinler de bugün resmi Hıristiyan kanonu içinde yer alan metinlerin birebir aynısı değildir. Haddizatında Marcion, bugün Hıristiyan kiliseler tarafından otoriter kabul edilen ve Yeni Ahit kanonuna dâhil

⁹⁶ Irenaeus, *Against Heresies*, I.27 (78-79); Tertullian, *Against Marcion*, IV.2 (179-180).

⁹⁷ Robert M. Grant, *Heresy and Criticism: The Search for Authenticity in Early Christian Literature* (Louisville, Kentucky: Westminster/John Knox Press, 1993), 42.

⁹⁸ Burada geçen "pre-Western" kavramının Marcion'un incili ile bağı hakkında bk. Gilles Quispel, "Marcion and the Text of the New Testament", *Vigiliae Christianae* 52/4 (1998), 349-360.

⁹⁹ Marcion'un derlediği incili'nin Luka'dan bağımsız müstakil bir İncil olduğuna dair tartışmalar için bk. Joseph Blake Tyson, *Marcion and Luke-Acts: A Defining Struggle* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2. Basım, 2014), 8. M. Klinghardt ise Marcion İncili'nin hem Matta hem de Luka İncili'nin oluşumuna etki ettiğini iddia etmiştir. Matthias Klinghardt, "The Marcionite Gospel and the Synoptic Problem: A New Suggestion", *Novum Testamentum* 50/1 (2008), 21-27.

¹⁰⁰ Vinzent, "Marcion's Gospel", 69-70.

¹⁰¹ Jason David BeDuhn, "The Myth of Marcion as Redactor: The Evidence of 'Marcion's' Gospel Against an Assumed Marcionite Redaction", *ASE* 29/1 (2012), 21-48.

¹⁰² Dieter T. Roth, "Marcion and the Early New Testament Text", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill - Michael J. Kruger (Oxford: Oxford University Press, 2012), 302.

¹⁰³ Tertullian'a bakılırsa Marcion, Efeslilere Mektup'u, Laodikyalılara Mektup diye isimlendirmiştir. Tertullian, *Against Marcion*, V.17. (456).

¹⁰⁴ Grant, *Heresy and Criticism*, 45.

edilen birçok metni, kendi kanonuna almamıştır.¹⁰⁵ Bunlar arasında resmi kanonda bulunan Markos, Matta ve Yuhanna İncilleri ile Pavlus'a isnat edilen Timotiye Birinci ve İkinci Mektuplar ile Titusa Mektup gibi pastoral mektuplar da vardı.¹⁰⁶ Ayrıca Pavlus'a aidiyeti tartışmalı olan İbranilere Mektup da bunlar arasındaydı. Dahası Marcion, Eski Ahit'in herhangi bir kitabını da kanonuna dâhil etmemiş ve ondan herhangi bir alıntı yapmaktan da kaçınmıştır.

Burada Marcion'un kişisel kanonu hakkında akla gelen belki de ilk sorulardan biri, henüz resmi bir kanonun şekillenmediği dönemde neden diğer İncilleri kanona dâhil etmediği ve tek bir İncil ile yetindiğidir? Luka'nın önemi nereden gelmektedir? Bunun yanında Marcion, teolojik olarak Pavlus'a derin alaka duymasına ve onun on mektubunu kabul etmesine karşın, niçin pastoral mektupları dışarda bırakmıştır?

Esasında bu sorular, Marcion'un Eski Ahit ile Yeni Ahit metinlerine karşı derin bir yaklaşım farklılığı içinde bulunduğunu göstermesi açısından önem arz eder. Buna göre o, Eski Ahit'e hiçbir zaman bir kaynak sorunu olarak yaklaşmamıştır. Daha doğru bir ifadeyle, Eski Ahit'in otantik olup olmaması Marcion'un ilgisi dışındadır. O, bu metinlerdeki çelişkilerin bizzat Yaratıcı Tanrı'nın kendi çelişkilerinden kaynaklandığını düşünmekteydi. Böylece Yaratıcı Tanrı'nın eleştirisi ve reddi için Eski Ahit metinlerine yönelmiştir. Fakat Yeni Ahit söz konusu olduğunda onun asıl ilgisi bu metinlerin otantik olup olmadığıydı. Onun modern kutsal kitap eleştirileriyle belki de en derin bağı burada aranmalıdır. İncillerin kaynağı ve otantikliği sorunuyla bir Hıristiyan olarak ilgilenen ilk kişilerden biri olması, Marcion'u modern kutsal kitap eleştirisinin erken dönem habercisi olarak anılmasına sebep olmuştur.

Öte yandan Marcion, İsa Mesih'e isnat edilen tek bir *hakiki İncilin* varlığına inanmış gözükmektedir. Bu düşüncesini ise Galatyalılara Mektup'un 1:7-9'uncu pasajlarından çıkarmıştır ve kanonuna ilk önce bu mektubu almıştır. Çünkü Pavlus'un şahitliği Marcion için kritiktir. Ona göre Galatyalılara Mektup'ta bahsedilen İncil'i en iyi yansıtan metin kendi derlediği İncil'di. Diğer İnciller ise Yahudi etkiye sahip oldukları için Marcion tarafından reddedilmiştir. Blackman'a göre Marcion şuna inanıyordu: İsa Mesih'ten sonra Yahudiler ve Hıristiyanlık içindeki Yahudi taraftarları hakiki İncil'e karşı hareket başlattılar. Bu hareketin başarısı o kadar güçlüydü ki havariler bile aldatıldılar ve hakiki İncil'e karşı Yahudi geleneğini devam ettiren sahte İnciller tebliğ ettiler. Bu yüzden başarısız oldular. Bunun üzerine Mesih, hakiki İncil'i tebliğ etmesi ve Hıristiyanlığı asli durumuna döndürmesi için manevi olarak Pavlus'u seçmiştir. Bu iddiasını temellendirmek için Marcion, hem Yahudilerin hem de diğer havarilerin Pavlus karşıtlığını kullanmıştır. Ona göre Pavlus, Mesih'in hakiki İncil'i'ni tebliğ etmiş ve Galatyalılara Mektup'ta buna göndermede bulunmuştur. Kendisi de Pavlus'un öğretilerini yeniden keşfederek bu amaca hizmet edeceğini düşünmüş olmalıdır.¹⁰⁷ Dahası ona göre kanona dâhil ettiği Pavlus'un mektupları, hakiki

¹⁰⁵ BeDuhn, *The First New Testament*, 7.

¹⁰⁶ Tertullian, *Against Marcion*, V.21 (478).

¹⁰⁷ Blackman, *Marcion and His Influence*, 42-43.

İncil'e şahitlikte bulunan en otantik metinlerdi. Böylece oluşturduğu bu *otoriter* kanon yoluyla o, Hıristiyanlığı asli durumuna döndüreceğine inanmıştır. Bu durum, Marcion'un kendi kanonunu oluştururken neden sadece bir derleyici olarak değil, aynı zamanda bir metin eleştirmeni olarak eleştirel prosedürleri sonuna kadar kullandığını da açıklar. Kuşkusuz o, yaşadığı dönemdeki Hıristiyanlar arasında rivayet edilen metinler arasında bir seçim yaparken, tıpkı daha sonra Kilise'nin yapacağı gibi, bu metinlerin kendi teolojisiyle uyumuna ihtimam göstermiştir.

Peki, Marcion'un kişisel kanonunun Luka İncil'i ve Pavlus'un on mektubu ile ilişkisi nereden ileri gelmektedir?

Modern araştırmacıların bir kısmı, Marcion'un kendi kanonunu Luka İncili ve Pavlus'un on mektubu ile sınırlandırmasını diğer metinlerden habersiz olabileceği fikrine bağladılar. Bu hususta en basit ve en iyimser açıklama buydu. Söz gelimi Harnack'a göre Karadeniz bölgesine ulaşan ilk İncil muhtemelen Luka'ydı. Belli ölçüde aşinalık nedeniyle o, bu İncil'de karar kılmıştır.¹⁰⁸ Bununla birlikte pastoral mektuplar, Marcion'dan bir ya da iki nesil sonra yaygın hale gelmiştir. Belki o, bu daha geniş rivayet koleksiyonundan habersizdi.¹⁰⁹ Bu yüzden diğer farklı rivayetleri kanonuna almamıştır. Esasında bu tarz açıklamalar, Pavlus ile Luka arasında ciddi bir teolojik bağın olduğuna dair Irenaeus'un görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Zira Irenaeus, Luka İncili ile Pavlusçu doktrin arasında ciddi bir bağ kurmuştur. Bu yüzden onun Luka'da karar kıldığını söylemiştir.¹¹⁰ Bunun yanında Marcion'dan birkaç nesil sonra Tertullian ve Epiphanius gibi Kilise babaları, onun kendi İncil'ini yazmadığını, fakat var olan Luka İncili'ni revize ederek kullandığını iddia etmişlerdir. Ayrıca onlar, Marcion'un Luka İncili'ni derlerken metindeki bazı pasajları çıkararak tahrif ettiğini de aktarmışlardır.¹¹¹ Buna göre örneğin bir ideolojik tutumla Marcion, Kilise kanonunda hâlihazırda bulunan Luka İncili'nin ilk iki bölümündeki İsa'nın doğumuna dair pasajları; bazı Yahudi kökene referansta bulunan yazıları; Yaratıcı Tanrı'nın onun babası olduğuna dair ifadeleri kendi derlemesine almamıştı. Ayrıca, Pavlus'un mektuplarında Yaratıcı Tanrı'nın Mesih'in babası olduğuna dair pasajlar ile Mesih'in geleceğine dair Eski Ahit kehanetlerine göndermede bulunan bölümleri dışarıda bırakmıştı.¹¹² Hatta Tertullian, Marcion'u İncil derlemesinde çelişkilere düşen başarısız bir redaktör olarak nitelendirmiştir.¹¹³ Kısaca Kilise geleneği, Marcion'un İncil derlemesinde Luka'yı kullandığı; ancak onu tahrif ettiği ve orijinal Luka İncili sunmadığı teorisi üzerine kuruludur.

BeDuhn'un dikkat çektiği üzere, Kilise babalarının Marcion'un bu yönünü eleştirmeleri, kendilerine kadar ulaşan İncil metinlerinin doğru olduğuna dair bir inançtan hareket etmektedir.¹¹⁴ Belli ki Marcion'un kanonundaki metinler, bu Kilise baba-

¹⁰⁸ Harnack, *Marcion*, 29. Ayrıca bk. BeDuhn, "The Myth of Marcion as Redactor", 41.

¹⁰⁹ Gamble, "Marcion and the 'Canon'", 209.

¹¹⁰ Irenaeus, *Against Heresies*, III.15 (260).

¹¹¹ Tertullian, *Against Marcion*, IV.2 (179-180); Epiphanius, *The Panarion*, 42.11.6 (303).

¹¹² Vinzent, "Marcion's Gospel", 67.

¹¹³ Tertullian, *Against Marcion*, IV.5 (186-188).

¹¹⁴ BeDuhn, *The First New Testament*, 30-31.

larının ellerindeki metinlerden daha kısaydı. Böylece onun, resmi metinlerde ek-siltme ve tahrifat yaptığı sonucuna vardılar. Bu konuya dair modern araştırmacıların önemli bir kısmı, Kilise babalarının aktardığı bilgilerin doğruluğunu büyük oranda kabul ettiler ve Marcion'un İncil metninin Luka İncili'nin redakte edilmiş bir derlemesi olduğu fikrinde karar kıldılar. Böylece Marcion'un kanon derlemesinde ideolojik arka plana göndermede bulundular. Ancak bazı araştırmacılar ise, Tertullian ve Epihanianus gibi Marcion'dan birkaç nesil sonraki Kilise babalarının, Marcion zamanında Hıristiyan cemaatler arasında dolaşımda olan rivayetlerin mahiyetini tam olarak bilmelerinin mümkün olmadığını iddia ettiler.¹¹⁵ Kimi araştırmacılar da Marcion'un vefatından sonra hem Marcion taraftarlarının hem de onun karşıtlarının Marcion'un İncili'ni değiştirmiş olabileceği tezini ortaya attılar.¹¹⁶ Bu yüzden Kilise babalarını, Marcion'un kanonuna dair bilgilerin tarihsel doğruluğuna şüpheyle yaklaştılar. Söz gelimi BeDuhn, Harnack'tan itibaren Marcion'un bir redaktör olarak anılmasını, ona sonradan yakıştırılan bir *mit* olarak nitelendirmiştir.¹¹⁷

Aktardığımız bu eleştiriler nedeniyle Marcion'un Yeni Ahit kanonuna dair tartışmalar, son dönemlerde farklı alanlara doğru evrilmiştir. Bu bağlamda araştırmacılar, Marcion'a isnat edilen İncil metninin resmi Luka İncili'nin redaksiyonundan ziyade, bağımsız müstakil bir metin olabileceği üzerine yoğunlaştılar. Onun resmi Luka İncili'ni değiştirdiği iddialarını reddettiler ve geleneksel görüşleri tartışmaya açtılar.¹¹⁸ Özellikle Ulrich Schmidt, G. Quisbel, M. Vinzent, D. Roth, J. BeDuhn gibi diğer yeni araştırmacılar, aralarındaki bazı kısmi farklı tutumlara ve açıklamalara karşın, kabaca Marcion'un Luka'da değişiklik yaptığı izlemine veren metinlerin, o dönemin daha geniş Hıristiyan metin geleneği içinde bulunabileceğini iddia ettiler. Buna göre Marcion'un *Evangelion* ve *Apostolikon*'u Kilise'nin resmi kanonundaki metinlerin daha önceki kısa biçimiydi.¹¹⁹ Yine de o, bu metinleri derlerken, onları bazı eleştirel süreçlerden geçirmiş ve revize etmişti. Örneğin yukarıda değinildiği üzere o, İncil metninde resmi Luka İncili ile kıyaslandığında İsa'nın doğum anlatılarına yer vermemişti. Ayrıca kanonuna aldığı ve tüm teolojik düşüncesinde özel önem verdiği Galatyalılara Mektup 3:6-9 ve 4:22-66 bölümlerde geçen İbrahim Peygamberin rolüne dair pasajları da atlamıştı. Dahası Romalılara Mektup 9-11'deki İsrail ile Hıristiyan Tanrı'sı arasındaki yakın bağa göndermede bulunan cümleleri de dışarıda bırakmıştı. Bu yüzden Schmidt ve diğer araştırmacılar, Marcion'a kaynaklık eden rivayetlerin ve metinlerin, Kilise'nin kanon derlemesinden önceki daha primitif ve kısa bir edisyonunu olduğu sonucuna vardılar.¹²⁰ Burada resmi Luka İncili'nin seçildiğini söylemek eksik olabilir.

¹¹⁵ BeDuhn, *The First New Testament*, 30-31.

¹¹⁶ Grant, *Heresy and Criticism*, 41.

¹¹⁷ BeDuhn, "The Myth of Marcion as Redactor", 21-48.

¹¹⁸ Vinzent, "Marcion's Gospel", 69-70.

¹¹⁹ Roth, "Marcion and the Early New Testament Text", 303-312; Quisbel, "Marcion and the Text of the New Testament", 349-360.

¹²⁰ Bu hususta derli toplu bir özet için bk. Jeniffer Knust, "Taking Away From': Patristic Evidence and the Omission of the Pericope Adulterae From John's Gospel", *The Pericope of the Adulteress in Contemporary Research*, ed. David Alan Black - Jacob N. Cerone (London - New York: Bloomsbury T&T Clark, 2016), 75-76.

Belki de onun İncil'i o dönemde belli Hıristiyan gruplar arasında dolaşımda olan bir İncil'di.¹²¹ Zira Marcion'dan önce tüm Hıristiyanları bağlayıcı otoriter bir Yeni Ahit koleksiyonu yoktu. Bu yüzden farklı Hıristiyan cemaatler, kendilerine ulaşan rivayetlerden bir derleme yapma konusunda yeterince özgür davranmışlardır. Marcion da bunlardan biriydi. Onun eleştirel çalışmasıyla Yeni Ahit belli bir forma kavuşmuştur. Ondan sonra aşama aşama belli formlar geliştirilmiştir. Elbette Marcion'dan önce farklı Hıristiyan gruplar arasında okunan, saygı gösterilen, kısmen otoriter kabul edilen Hıristiyan yazıları vardı. Fakat bu metinler, daha geniş Hıristiyan kitle için henüz otoriter değildi.¹²² Belki de Marcion'un kendi kanonunu oluştururken bu kadar özgür davranmasının altında yatan sebep, henüz o dönemde otoriter bir kanonun olmayışydı. Böylece o, kendi teolojik duruşu içinde inisiyatif alarak kendi kanonunu oluşturmuştur.

Yine de Marcion'un kendine ulaşan rivayetleri derlerken bunları bir eleştirel süreçten geçirdiği bilinmektedir. Burada ister resmi Luka İncili'nin revize edilmiş olduğuna dair geleneksel görüş kabul edilsin, ister Luka'nın daha önceki basit hali olduğuna dair görüşler dikkate alınsın, isterse Luka'nın ve Matta'nın da kaynağı olan daha özel bir İncil'e atıf yapılsın, her hâlükârda Marcion'un kendine kadar ulaşan rivayetleri olduğu gibi kabul etmediği açıktır.¹²³ Grant'ın dikkat çektiği üzere bu durum, Marcion'un antik Grek metin eleştirmenlerinin metin analiz yöntemlerini ve eleştirel faaliyetlerini bildiğini göstermektedir.¹²⁴ Onun eleştirel birikimi, kendi teolojik duruşu içinde *hakiki İncil* diye idealize ettiği otantik ve otoriter bir metin oluşturma çabalarına hizmet etmiştir.

Sonuç

Kuşkusuz Marcion'un Eski Ahit ile Yeni Ahit'i net biçimde birbirinden ayırma teşebbüsü, geleneksel Hıristiyanlığın temel dayanakları açısından bakıldığında başarısız olmuş bir denemedir. Yazı boyunca gösterilmeye çalışıldığı üzere onun, Eski Ahit'in tanrısı yani adil, yaratıcı (kötü) Tanrı ile Yeni Ahit'in vaaz ettiği yabancı (iyi) Tanrı'yı birbirinden ayırması, 2. yüzyılın sosyo-kültürel, siyasi ve dini şartları açısından bakıldığında cüretkâr bir teşebbüstü. Marcion başarılı olsaydı, Hıristiyanlık tarihi bugün olduğundan çok farklı bir yönde ilerleyecekti. Geleneksel Hıristiyanlığın hereklikleri, belki de başarısız olmuş bu teşebbüsün yarattığı ortamın tesiriyle birer kahramana dönüşecekti. Fakat öyle olmadı. Roma'nın hâkim Kilisesi, bu tarz alternatif görüşleri kabul etmedi; böylece Marcion gibi çok önemli isimler geleneksel Hıristiyanlığın dışına itildi. Yine de Marcion'un hem Hıristiyan kanonunun oluşuma yönelik dolaylı katkısı, hem de kutsal metne dair geleneksel kelâmi tartışmalara etkisi, bugün *Yeni Ahit* diye isimlendirilen metinlerin oluşumunda merkezi öneme sahiptir.

¹²¹ BeDuhn, "The Myth of Marcion as Redactor", 41.

¹²² BeDuhn, *The First New Testament*, 6.

¹²³ Marcion İncili ile Luka arasındaki bağa dair modern tartışmaların genel bir değerlendirmesi için bk. Dieter T. Roth, "Marcion's Gospel and Luke: The History of Research in Current Debate", *Journal of Biblical Literature* 127/3 (2008), 513-527.

¹²⁴ Grant, *Heresy and Criticism*, 33-34.

Öte yandan onun Kitab-ı Mukaddes metinlerine yaklaşımı ile modern Kitab-ı Mukaddes eleştirileri arasında bazı bakımlardan benzerlikler ve farklılıklar söz konusudur. İlk olarak Marcion, alegoriyi reddederek kutsal metinlerin yorumunda literal okumayı önceleyen bir yorum tarzını tercih etmiştir. Bu tercih, ona özellikle Eski Ahit'te çelişkili olduğu izlemine veren pasajları eleştirmenin yolunu açmıştır. Benzer şekilde modern eleştirmenler de Kitab-ı Mukaddes'in literal yorumunu desteklemişlerdir. İkinci olarak Marcion, tüm eleştirel sonuçlarına metinlerin edebi analizleri yoluyla varmıştır. Modern Kitab-ı Mukaddes eleştirilerinin ilk örnekleri de tıpkı Marcion'un yaptığı gibi kutsal kitabın edebi, rasyonel analizlerinden hareket etmektedir. Bir farkla ki modern eleştirilerde bu edebi ve rasyonel muhakemeler, zamanla (özellikle 19. yüzyılda) tarihsel araştırmaya havale edilmiştir. Böylece Marcion'un yüzyıllar öncesinden kısmen fark ettiği bazı pasajların daha derinlikli araştırmaları yapılmıştır. Bu durum, kutsal metin dışı kaynakların Kitab-ı Mukaddes'in eleştirisinde ana kriter haline getirilmesine sebep olmuştur. Nihayetinde Marcion ile modern eleştirmenlerin benzer sonuçlara vardıkları görülmektedir. Üçüncü olarak Marcion, Eski Ahit'i Yeni Ahit metinlerinden kesin olarak ayırmıştır. Gerçi bu tarz eski ve yeni ayrımı modern eleştirmenlerin büyük bir kısmı için de geçerlidir. Ancak onlar, Eski Ahit metinlerine uyguladıkları eleştirel prosedürleri Yeni Ahit için de geçerli kabul etmişlerdir. Hâlbuki Marcion'da bu durum farklılık arz eder. O, Eski Ahit'i bütünüyle Yaratıcı Tanrı'nın tezahürü olarak görmüştür. Bu yüzden Eski Ahit'in otantikliği ve kaynağı sorunu Marcion için kritik değildir. O, Hıristiyanlığı Yahudi kökenden ayırmanın en keskin yolu olarak metin eleştirisine yönelmiştir. Modern eleştirmenler, Marcion ile benzer sonuçlara varmalarına karşın, Eski Ahit'in Yeni Ahit metinleriyle bağımlı reddetmemişlerdir. Tam tersine bu bağı destekleyecek kanıtlar için kutsal metin kaynakları ve tarihsel araştırmaları kullanmışlardır. Hâlbuki tarihsel araştırma, Marcion'un eleştirisinde görülmez. Dördüncü olarak, Yeni Ahit söz konusu olduğunda Marcion, bu metinlere otantik olup olmadıkları ve idealize ettiği *hakiki İncil*'i yansıtmayı yansıtmadığı açısından yaklaşmıştır. Modern eleştirmenler için de metinlerin otantikliği sorunu önemlidir. Fakat onlar sadece Yeni Ahit metinlerine değil, tüm Kitab-ı Mukaddes metinlerine bu açıdan yaklaşmışlardır. Yeni Ahit söz konusu olduğunda Marcion'un asıl amacı kendi teolojisiyle uyumlu bir Hıristiyan kanonu derlemektir. O, kendine ulaşan rivayetleri derlerken bu teolojiyle uyumuna özel ihtimam göstermiştir. Modern eleştirmenler ise bu kanonların oluşumundaki dönemin sosyo-kültürel, dini arka planını araştırmışlardır. Marcion'un eleştirel muhakemeleri, onlara o dönemin yapısı hakkında bilgiler sunması açısından önem arz etmektedir.

Bu yüzden miladi 2. yüzyılın en önemli kutsal kitap uzmanlarından ve entelektüellerinden biri olan Marcion'un kendi içinde uyuma özel ihtimam gösteren teolojik tutumu, kutsal metne dair eleştirel analizleri, otoriter bir kutsal kanon oluştururken uyguladığı metodoloji ve nihayet Hıristiyanlığı Yahudi kökenden ayırarak bağımsız bir din haline getirme teşebbüsleri önemsenmelidir. Zira o, kabaca 18. yüzyıldan

sonra büyüyen “kutsal metni olabildiğince eleştirme” teşebbüslerinin ilk denemelerini yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında onun eleştirel muhakemeleri, bilhassa 19. yüzyılın liberal ilahiyatçıları ve kutsal kitap eleştirmenlerine miladi 2. yüzyıldan ciddi kanıtlar sunmaktadır. Marcion’un teolojik düşüncesine ve eleştiri faaliyetlerine hangi açıdan bakılırsa bakılsın o, ilk Hıristiyan toplumunun sosyo-kültürel, dini yönelimleri ile kutsal metin anlayışlarına bakmak için bize bir pencere açmaktadır.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Yazar / Author

Asim DURAN

Kaynakça

- Alasgarov, Zaur. *Erken Dönem Hristiyanlığında Düalist Bir Fırka: Markionizm*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- Altıntaş, Fatma Betül. *Tarihsel Eleştiri Yöntemleri: Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Barton, John. *The Old Testament: Canon, Literature and Theology: Collected Essays of John Barton*. Hampshire: Ashgate Publishing, Ltd., 2007.
- BeDuhn, Jason D. *The First New Testament: Marcion’s Scriptural Canon*. Salem, Oregon: Polebridge Press, 2013.
- BeDuhn, Jason D. “The New Marcion: Rethinking the ‘Arch-Heretic’”. *Forum, Third Series* 4/2 (Sonbahar 2015): 163-179.
- BeDuhn, Jason David. “The Myth of Marcion as Redactor: The Evidence of ‘Marcion’s’ Gospel Against an Assumed Marcionite Redaction”. *ASE* 29/1 (2012): 21-48.
- Blackman, Edwin Cyril. *Marcion and His Influence*. London: SPCK, 1948.
- Durak, Nihat. “Sinoplu Bir Gnostik: Marcion”. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Güz 2013): 1-18.
- Duran, Asim. *Aydınlanma ve Kutsal Kitap*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2017.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Gotama Butha dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*. Trc. Ali Berktaş. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2012.
- Epiphanius. *The Panarion of Epiphanius of Salamis, Book I (Sects 1-46)*. Trc. Frank Williams. 2. Bs. Leiden - Boston: Brill, 2009.
- Foster, Paul. “Marcion: His Life, Works, Beliefs, and Impact”. *The Expository Times* 121/6 (2010): 269-280.
- Gager, John G. “Marcion and Philosophy”. *Vigiliae Christianae* 26/1 (1972): 53-59.
- Gamble, Harry Y. “Marcion and the ‘Canon’”. *The Cambridge History of Christianity: Volume 1, Origins to Constantine*. Ed. Margaret M. Mitchell - Frances M. Young. 195-213. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Grant, Robert M. *Heresy and Criticism: The Search for Authenticity in Early Christian Literature*. Louisville, Kentucky: Westminster/John Knox Press, 1993.

- Grant, Robert M. "Marcion and the Critical Method". *From Jesus to Paul: Studies in Honour of Francis Wright Beare*. Ed. Peter Richardson - John C. Hurd. 207-216. Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University Press, 1984.
- Gündüz, Şinasi. "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi". *Hoşgörü ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu Bildirileri*. 131-147. Isparta: SDÜ Basımevi, 2001.
- Harnack, Adolf. *Marcion: The Gospel of the Alien God*. Trc. John E. Steely - Lyle D. Bierma. Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers, 1990.
- Harnack, Adolph. *History of Dogma*. Trc. Neil Buchanan. Boston: Roberts Brothers, 1895.
- Hayes, Andrew. *Justin Against Marcion: Defining the Christian Philosophy*. Minneapolis: Fortress Press, 2017.
- Head, Peter. "The Foreign God and the Sudden Christ: Theology and Christology in Marcion's Gospel Redaction". *Tyndale Bulletin* 44/2 (1993): 307-321.
- Hippolytus. *The Refutation of All Heresies*. Trc. J. H. Macmahon. Edinburg: T. & T. Clark, 1858.
- Hoffmann, R. Joseph. *Marcion: On the Restitution of Christianity: An Essay on the Development of Radical Paulinist Theology in the Second Century*. Chico, California: Scholars Press, 1984.
- Irenaeus. *Five Books of S. Irenaeus: Against Heresies*. Trc. John Keble. London - Oxford - Cambridge: James Parker and Co., 1872.
- Justin Martyr. *Writings of Saint Justin Martyr: First Apology, The Fathers of the Church*. Trc. Thomas B. Falls. Washington DC: Catholic University of America Press, 2008.
- Kinzig, Wolfram. "Καινὴ Διαθήκη: The Title of the New Testament in the Second and Third Centuries". *The Journal of Theological Studies* 45/2 (1994): 519-544.
- Klinghardt, Matthias. "The Marcionite Gospel and the Synoptic Problem: A New Suggestion". *Novum Testamentum* 50/1 (2008): 1-27.
- Knox, John. *Marcion and the New Testament: An Essay in the Early History of the Canon*. Chicago - Illinois: The University of Chicago Press, 1942.
- Knust, Jeniffer. "'Taking Away From': Patristic Evidence and the Omission of the Pericope Adulterae From John's Gospel". *The Pericope of the Adulteress in Contemporary Research*. Ed. David Alan Black - Jacob N. Cerone. 65-88. London - New York: Bloomsbury T&T Clark, 2016.
- Kutsal Kitap (Tevrat, İncil, Zebur)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2011.
- Lieu, Judith. *Marcion and the Making of a Heretic: God and Scripture in the Second Century*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Löhr, Winrich. "Did Marcion Distinguish Between a Just God and a Good God?" Ed. Gerhard May - Katharina Greschat. 131-146. Berlin: De Gruyter, 2002.
- Lüdemann, Gerd. *Heretics: The Other Side of Early Christianity*. Trc. John Bowden. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1996.
- McDonald, Lee Martin. *The Origin of the Bible: A Guide for the Perplexed*. London - New York: T. & T. Clark, 2011.
- Metzger, Bruce M. *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Moll, Sebastian. "Marcion: A New Perspective on his Life, Theology, and Impact". *The Expository Times* 121/6 (2010): 281-286.
- Moll, Sebastian. *The Arch-Heretic Marcion*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2015.
- Quispel, Gilles. "Marcion and the Text of the New Testament". *Vigiliae Christianae* 52/4 (1998): 349-360.
- Räisänen, Heikki. "Marcion". *A Companion to Second-Century Christian "Heretics"*. Ed. Antti Marjanen - Petri Luomanen. Leiden: Brill, 2008.

- Roth, Dieter T. "Marcion and the Early New Testament Text". *The Early Text of the New Testament*. Ed. Charles E. Hill - Michael J. Kruger. 303-312. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Roth, Dieter T. "Marcion's Gospel and Luke: The History of Research in Current Debate". *Journal of Biblical Literature* 127/3 (2008): 513-527.
- Roth, Dieter T. *The Text of Marcion's Gospel*. Leiden - Boston: Brill, 2015.
- Tertullian. *The Five Books of Quintus Sept. Flor. Tertullianus: Against Marcion*. Trc. Peter Holmes. Edinburg: T. & T. Clark, 1878.
- Tyson, Joseph Blake. *Marcion and Luke-Acts: A Defining Struggle*. 2. Bs. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2014.
- Vinzent, Markus. *Christ's Resurrection in Early Christianity: And the Making of the New Testament*. Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., 2011.
- Vinzent, Markus. "Marcion's Gospel and the Beginnings of Early Christianity". *ASE* 32/1 (2015): 55-87.
- Wilson, Stephen G. "Marcion and the Jews". *Anti-Judaism in Early Christianity: Separation and Polemic*. Ed. Stephen G. Wilson. 2: 45-58. Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University Press, 1986.
- Young, Edward J. *Biblical Criticism to the End of the Second Christian Century*. Doktora Tezi, The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning, 1943.